

УНИВЕРЗИТЕТ УМЕТНОСТИ У БЕОГРАДУ

Факултет примењених уметности

ЈАНА Г. ОРШОЛИЋ

НОВО БУКВАРСКО ПИСМО

Систем фондова за коришћење у настави њоченој писања

Докторски уметнички пројекат

Ментор: др ум. Владимир Татаревић, редовни професор

Београд, септембар 2023.

UNIVERSITY OF ARTS IN BELGRADE

Faculty of Applied Arts in Belgrade

JANA G. ORŠOLIĆ

NEW SCHOOL HANDWRITING TYPEFACE
A font system for elementary writing education

Doctoral Art Project

Mentor: Vladimir Tatarević, D.A., Professor

Belgrade, September 2023

САДРЖАЈ

v	АПСТРАКТ
ix	ABSTRACT
1	УВОД
5	ПРОШЛОСТ
5	Шта је рукописно писмо?
9	Кратка историја ћирилице
13	Историја ћириличног рукописа и школског модела писаних слова
39	САДАШЊОСТ
39	Да ли нам је писање руком данас потребно?
53	<i>ШТАМПАНА СЛОВА</i>
59	НЕУХВАТЉИВО
63	ПОКРЕТ
71	МАШИНСКО УЧЕЊЕ И ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА
77	Да, писање руком нам је потребно
81	Латиница
83	СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ
83	Друштвени аспект
87	Стручни аспект
97	УЈЕДИЊЕНО КРАЉЕВСТВО
99	Усправни курзив
101	Розмери Сасун
105	НЕМАЧКА
107	ФИНСКА
107	ФРАНЦУСКА
109	ИТАЛИЈА
111	ХРВАТСКА

115	Ћирилица
115	МАКЕДОНИЈА
116	ЦРНА ГОРА
118	РЕПУБЛИКА СРПСКА
121	БУГАРСКА
123	УКРАЈИНА
125	РУСИЈА
127	СРБИЈА

139 БУДУЋНОСТ

139	Ново букварско писмо
141	ТИПОГРАФСКО ПИСМО БУКВАР
147	ПРОПОРЦИЈЕ
149	ВЕЛИКА СЛОВА
151	НАГИБ
153	ДЕБЉИНА ПОТЕЗА
155	ПОВЕЗИВАЊЕ
163	ТЕХНИЧКИ АСПЕКТ
169	Закључак
171	Наставак
175	Хвала

193 БИОГРАФИЈА

АПСТРАКТ

Школско писмо у Србији налази се у графички и технички запуштеном стању. Циљ овог истраживања је да резултира предлогом новог писма намењеног настави почетног писања.

Прво сам сагледала историју писма фокусирајући се на ћирилицу и, још уже, на школска писана слова, како бих дошла до увида о пореклу и корену данашњег модела.

Потом, анализирајући ставове на тему релевантности писаних слова у националним курикулумима у технолошко доба, закључила сам да рукопис и даље има важно место у процесу образовања и да се технологија и рукопис могу допуњавати и обогаћивати у међусобном преплитању.

Разматрајући пресек историјских и актуелних модела у деловима латиничног и ћириличног света, усвојила сам стране праксе које сам сматрала корисним за локалне потребе, а занемарила оно што се разликује од наше рукописне традиције.

У уметничком делу доктората дајем предлог новог модела писаних слова. Током рада, имала сам на уму специфичности и логику локалних форми ћирилице и латинице и преиспитивала сам датости досадашњих модела. Покушала сам што објективније да сагледам шта је суштина облика слова, а шта су декоративни и лични додаци стечени током генерација различитих пракси у писању. Био ми је циљ да оголим слова до њихове есенције и разлучим шта их чини тачним и погодним за основни модел.

Резултат рада је модел донет кроз фронт Буквар, прочишћених поједностављених форми, с еволутивним графичким помаком у односу на претходнике и јасном повезницом с њима. С графичког аспекта, највећа промена се читава у одређивању основних облика слова, као и у пропорцијама које сам преиспитала и редефинисала ради лакшег писања и боље читљивости. Систематизација и уједначавање елемената слова доприносе естетској складности и побољшаној логици писма.

Технички гледано, увођење јасне и флексибилне структуре кроз овај пројекат довело ме је до препознавања логике везивања слова, њиховог груписања, расцртавања и аплицирања у један ефикасан систем. Тако је настао кључни део овог рада – дигитално типографско писмо Буквар, које је првенствено намењено издавачима уџбеничке литературе за почетно писање. Овај фонт који садржи опентајп програмирање представља савремен и ефикасан алат за рад какав издавачи досад нису имали.

Кључне речи: типографија, фонт, писмо, ћирилица, буквар, почетно писање, писана слова

ABSTRACT

The handwriting taught in schools in Serbia can be considered neglected graphically and technically. The goal of this study is to result in a proposal of a new typeface intended for the teaching of handwriting for beginners.

First, I studied the history of handwriting, focusing on the Cyrillic script and, more specifically, on the handwriting models taught in schools, in order to gain insight about the origin and root of today's standard.

Then, by analysing the conclusions on the topic of the relevancy of cursive in national curricula in the technological age, I have reached the conclusion that handwriting still plays an important part in the process of education and that technology and handwriting can be intertwined so as to complement and enrich each other.

After making an overview of historical and current models in parts of the Latin and Cyrillic world, I have adopted foreign practices which I considered useful for local needs, and omitted what differs from our handwriting tradition.

In the artistic part of the doctorate, I offer a proposal of a new model of typeface for teaching handwriting. During my work, I bore in mind the specificities and logic of local forms of the Cyrillic and Latin script, and I have also re-examined the details of current models. I aimed to be as objective as possible when perceiving what the essence of the form of the letters is, and what may be decorative and personal additions acquired during generations of various scribal practices. My goal was to lay the letters bare to their very essence and discern what makes them accurate and fitting for the basic model.

The result of my work is a model processed through the Bukvar (Primer) font, with simplified forms, with the evolutionary graphical progress compared to its predecessors and a clear connection with them. From the graphical aspect, the main change is perceived in making basic forms of letters, as well as proportions, which I have re-examined and redefined for easier writing and better legibility. The systematisation and balancing of the elements of letters contribute to the aesthetic harmony and improved logic of the script.

Technically, the introduction of a clear and flexible structure through this project has led me to the recognition of the logic of connecting letters, their grouping, delineation and implementation into an efficient system. That is how the key part of this paper was made – the digital typeface Bukvar, mostly intended for publishers of the textbooks for teaching initial handwriting. This font, with OpenType features, represents a contemporary and efficient working tool, which the local publishers have not had so far.

Keywords: typography, font, script, Cyrillic, primer, elementary writing, cursive, handwriting

УВОД

Када сам, као калиграфкиња, дизајнерка типографских писама, графичка дизајнерка, професорка и мама предшколке, сагледала стање у ком се налази школско писмо у нашем образовном систему, осетила сам снажну потребу да изнесем свој став на тему школског писма и својим моделом писма пружим унапређен предлог који би се користио у настави почетног писања. Да би тај предлог био солидан, релевантан, користан и ефикасан, мора бити заснован на знањима и искуствима акумулираним кроз историју. Зато сам кренула од истраживања прошлости, односно сагледавања историје курзива и рукописа.

Након кратког осврта на историју курзива и рукописа, пратим велики талас превирања и сучељавања ставова на тему релевантности рукописа и потребе за учењем писаних слова у школама на Западу. Истраживања педагога, психолога и методичара на тему очувања писаних слова у националним курикулумима, или пак њиховог укидања, подржана су, допуњена или трансформисана бројним рецентним научним студијама. Пошто постоји веома много студија, изложићу само оне закључке који су релевантни за мој рад.

Затим сам истражила актуелно стање модела у неколико земаља које користе абегеду, а потом сам направила пресек стања актуелних модела у неким земљама које користе ћирилицу. То ме је довело до детаљне анализе домаћих уџбеника и приручника, која је фокусирана на акредитоване дидактичке материјале који су тренутно у употреби у Србији.

Узимајући у обзир све претходно наведено, на крају износим свој предлог писма намењеног настави почетног писања у форми фонта Буквар. Поред локалних форми ћирилице, овај фонт садржи и комплетну латиницу. Техничке карактеристике овог фонта омогућавају да се све комбинације слова, позване куцањем на компјутерској тастатури, аутоматски правилно правилно повезују.

Како бих увела читаоца у ширину, комплексност, важност и извесну неухватљивост теме којом се бавим у наставку рада, почињем цитатом Ранка Бугарског, који прича о почецима сусрета с писањем кроз буквар.

„Почев од првог сусрета са букваром, ми одрастамо у једном графичком окружењу са којим ускоро срастамо, доживљавајући га као нормалан и неопходан део свакидашњице, па га најчешће нисмо ни свесни, као ни ваздуха који удишемо. Али чим се мало заинтересујемо за свет писаних знакова, чим се од њега психолошки одмакнемо како бисмо га боље сагледали, открићемо да у њему има много занимљивог и још увек тајанственог. Тек тада ћемо заправо да схватимо колики је значај писма у животу човека.“ (Bugarski 1997, 7)

L MODO
 &
 Regola de' scriuere littera
 corsua
 ouer cancellarescha
 nouamente' compoſto per

LVDOVICO
 VICENTI-
 NO

Scrittore de' breui
 aplici
 in Roma nel Anno di nra
 salute

+ MDXXII +

A

Al benigno Lettore :-
 Pregato piu uolte, anzi conſtretto da molti amici
 benigniſſimo Lettore, che riguardo hauendo al-
 la publica utilita e comodo non ſolamente di
 queſta eta, ma delli poſteri anchora, voleſi
 dar qualche' eſſempio di ſcriuere, et regulata-
 mente formare gli caratteri e note delle' bre' e
 che cancellaresche hoggi di chiamano) uolentier
 pigliai queſta fatica: E perche impoſſibile era
 de mia mano porger tanti eſſempi, che ſoſſiſſa-
 ceſſino a tutti, mi ſono ingegnato di ritrouare
 queſta noua inuentione de' bre', e metterle in
 ſtampa, ſe quali tanto ſe' auicinano alle ſcrit-
 te a mano quanto capeua il mio ingegno, E ſe
 punitualmente in tutto no' te riſpondono ſup-
 phicoti che mi ſiacci iſcufato, Concoſia che' la
 ſtampa no' poſſa in tutto riſpreſentarte' la vi-
 ua mano, Spero nondimeno che imitando tu
 il mio ricordo, da te ſteſſo potrai conſequire' il
 tuo deſiderio. *Uini, e' ſa Sano :-*

A B C D E F
 G H I J K L M N
 O P Q R S T U V
 X Y Z a b c d e f
 g h i j k l m n o p q r
 s t u v x y z

~: Ludonicus Vicentinus Scribebat :-

+ Rome anno domini +

+ MDXXII +

A b c d e f g h i j k l m n o p q r
 s t u v x y z

Exempla per firmar la Mano :-
 A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
 S T U V X Y Z a b c d e f g h i j k l m n o p q r
 s t u v x y z

No e' gloria il principio, ma il ſeguire. De'
 qui naſce' l'honor uero, &
 perfetto:

Che' uale' in campo intrare, et poi fuggire?

Ille Idem. L. Vicentinus Scribebat Romae.
 D

Слика 1. Ludovico degli Arrighi. 1522. La operina di Ludouico Vicentino, da imparare di scriuere littera cancellarescha, 12-13, 32-33.

Извор: <https://www.loc.gov/resource/rbc0001.2010rosen0807/?sp=1&st=gallery>

ПРОШЛОСТ

Шта је рукописно писмо?

Кроз образовни систем рукописно писмо упознајемо под називом *йисана* слова, на супрот *шѿамѿаним*, под којима се подразумевају усправна слова која се пишу руком.

Прва су традиционално искошена и углавном се пишу у непрекинутом низу, док су друга усправна, појединачна слова, дакле, нису међусобно повезана током повлачења алата за писање по подлози. Никола Ђурек наводи још једну важну разлику између две врсте писама, сажимајући запажања холандског стручњака за писмо, типографа, дизајнера типографских писама и професора на Краљевској академији уметности у Хагу, Херита Нордзаја (Gerrit Noordzij): „Код писања курзива потези се не повлаче само према доље него и према горе, за разлику од романа, гдје су потези дозвољени само према доље” (Blokland i Ђурек 2018, 9).

На Западу је за школско писмо данас уврежен назив *курзив*. Та реч се у нашој калиграфској пракси везује за историјска, руком писана писма. Мисли се, пре свега, на хуманистички курзив, који је основа за данашње италик (*italic*) форме типографских писама, назване тако по географском пореклу курзива.

По ренесансним рукописним узорцима направљени су и први искошени облици слова за покретни слог. Један од првих штампаних приручника је *Ла ојерина (La Operina)*, књижица од 32 стране која датира из 1524. године. Штампана је канчелареском (*cancellaresca*), писмом које је настало из писма развијеног и усавршеног у папиним канцеларијама за кореспонденцију у Ватикану. Канчелареску је у покретни слог преточио Франческо Грифо (Francesco Griffo) за публикацију коју је у Венецији штампао Алдус Мануцијус (Aldus Manutius). Тако је канчелареска постала носилац новог описмењавања.

Дуктус овог неформалног писма поједностављен је смањењем броја потеза потребних за писање слова, тако да је постао брз и ефикасан за писање. То подржава и објашњава и сâм корен речи курзив, који има порекло у латинској речи *cursus*, у чијој је основи глагол *currō*, који значи трчати. То је јасно повезано са суштинском идејом о ефикасности курзива,

To
 Mr Nathaniel Dove
 Master of the Academy
 In Hoxton.

Sir, Aug. 30th 1740.

The great Improvement you have made in the Art of Writing is a plain Proof of an uncommon Genius; and that Modesty which attends your Merit, has justly gain'd you the Esteem of the Ablest Penmen.

As you have been pleas'd to favour Me with several Pieces for the Service of my Universal Penman, I think it incumbent on me to pay you my grateful Acknowledgments for your friendly Assistance.

However, I must still desire You to write a piece or Two more for me in Your legible, free, and expeditious Manner, which, I doubt not, will answer the Expectations of the most Curious: And the Sooner you Oblige me in this particular, the more acceptable it will be to

Sir, Your most Obliged
 humble Servant
 G Bickham.

то јест с брзином писања. Друга значења латинске речи *cursus* још више обухватају данашњи смисао речи курзив: покрет, ток, правац, пут, путања.

Уз италијански ренесансни курзив, друго релевантно курзивно писмо у западном свету је енглески раундхенд (*Roundhand*) из 18. века. То је уско писмо с изразитим нагибом, дугим горњим и доњим продужецима, згодно за орнаментацију. Британски колонизатори су морали да исписују њиме сва војна и трговачка документа. Због њихове тадашње важности, моћи и распрострањености кроз колонизацију, документа исписана овим моделом писма циркулисала су широм света и тако ширила овај стил писања.

Пишући о овом периоду историје писма, Фрањо Месарош у свом *Типографском љриручнику* баца светло на корен проблема школског писма који је актуелан и у данашњем тренутку: „[...] око 1830. започела је у Енглеској индустријска производња челичних пера. Употребом челичног (умјесто птичјег) пера развијено је осебујно красописно писмо извјештачених облика... То је писмо, нажалост, убрзо прихваћено као школско писмо с брижљиво и педантно разрађеним правилима писања, па је и данас задржано у основним школама многих земаља као образац у настави лијепог писања” (Mesaroš 1985, 53).

Карактеристика писања шиљатим пером је промена притиска: потези надоле су дебљи и добијају се притиском на перо, а потези нагоре су танки. Код савремених алата овај притисак се губи, а рукописна слова постају линеарна.

GREEK UNCIAL AND MINUSCULE.

	UNCIAL.			CURSIVE.			MINUSCULE.		
	Early.	Middle.	Late.	Early.	Middle.	Late.	Early.	Middle	Late.
	Sec. iv.	Sec. vii.	Sec. ix.	Sec. ii. B.C.	Sec. ii. A.D.	Sec. vii.	Sec. ix.	Sec. x. xi.	Sec. xii. xv.
1	Α	Δ	Δ	ΔΔ	ΔΔ	ϐce	α	α	αΔ
2	Β	Β	Β	ΒU	Β	βu	υ	υΒ	υβϐε
3	Γ	Γ	Γ	ΓΓ	ΓΓ	γγ	γ	γν	εΓγ
4	Δ	Δ	Δ	ΔΔ	ΔΔ	ΔΔ	δ	δΔ	δΔ
5	Ε	Ε	Ε	ΕΕ	ΕΕ	εεϐ	ε	εΕ	εεε
6	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	ΖΖ	ζζ	ζ	ζΖ	ζζζ
7	Η	Η	Η	Η	Η	ηη	η	ηηη	ηηηηη
8	Θ	Θ	Θ	Θ	ΘΘ	θθ	θ	θθ	θθθ
9	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	ιι	ι	ιι	ιι
10	Κ	Κ	Κ	Κ	ΚΚ	κκ	κ	κκ	κκκ
11	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	λλ	λ	λλ	λλ
12	Μ	Μ	Μ	ΜΜ	ΜΜ	μμ	μ	μμ	μμ
13	Ν	Ν	Ν	Ν	ΝΝ	νν	ν	νν	ννν
14	Ξ	Ξ	Ξ	ΞΞ	ΞΞ	ξξ	ξ	ξξ	ξξξ
15	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	οο	ο	οο	οο
16	Π	Π	Π	Π	Π	ππ	π	ππ	ππ
17	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	ΡΡ	ρρ	ρ	ρρρ	ρρρρ
18	Σ	Σ	Σ	Σ	ΣΣ	σσ	σ	σσ	σσ
19	Τ	Τ	Τ	ΤΤ	Τ	ττ	τ	ττ	τττ
20	Υ	Υ	Υ	ΥΥ	ΥΥ	υυ	υ	υυ	υυ
21	Φ	Φ	Φ	φ	φ	φ	φ	φφ	φφφ
22	Χ	Χ	Χ	χ	χ	χ	χ	χ	χ
23	Ψ	Ψ	Ψ	ψ	ψ	ψ	ψ	ψψ	ψψ
24	Ω	Ω	Ω	ω	ω	ω	ω	ωω	ωω
	I	II	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.

(154)

Слика 3. Isac Taylor. 1883. Comparison of different variants of Greek letters dated by late antiquity and Middle Ages.

Извор: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Greek_uncial,_cursive_and_minuscule.jpg

Кратка историја ћирилице

Ако одемо даље у историју у потрази за коренима рукописног писма, стижемо у стари Египат. Треће египатско писмо, настало из *хијераћиској* (свештеног), јесте *гемоћиско* (народно, популарно), које је, упркос имену, и даље било писмо елите. Оно је третирано као писмо за брже и неформалније писање, па историчари виде у њему корен данашњег рукописног писма.

После пиктографских, то јест сликовних и логографских писама, као што су хијероглифи, еволуција писма је изнедрила алфабет негде око 1500. године пре нове ере. Грци су вероватно уобличили алфабет до 800. године пре нове ере и систем писања отад није доживео фундаменталне промене. Увели су и графеме за самогласнике – гласове који се изговарају без блокаде дисајног канала (а, е, и, о, у) – и тако омогућили да се у писаном језику први пут између себе разликују речи с истим сугласницима (на пример, рад, ред и род). Тако је настао грчки алфабет од 27 слова (Schmandt-Besserat 2021).

На Балкану су од грчког писма настале глагољица и ћирилица. Прве словенске алфабете – азбуке, направили су Ћирило и Методије и њихови ученици у 9. и 10. веку. Ћирило и Методије су били Грци из Солуна, браћа и просветитељи, који су послати из Византије у мисију ширења хришћанства на словенском језику. За потребе те мисије превели су јеванђеље на старословенски језик. Тада је Ћирило направио ново, прво словенско писмо – глагољицу (Fileki 2006). Потом је ћирилица, коју су осмислили њихови ученици, својом једноставношћу надмашила компликованог претходника. Ћирилица је опстала због своје ефикасности и пријемчивости. Иако се у свету погрешно перципира као руско писмо због величине Русије и бројности њене популације, ћирилица се с Балкана пренела у Русију. Ово писмо користи више од 50 језика (Encyclopedia Britannica n.d).

Како каже Стивен Фишер у књизи *Историја писања*, ћирилица је једно од водећих светских писама и носилац дуге и утицајне књижевне традиције. Постала је доминантно писмо Словена, преносећи заједничка знања о писању, читању и православној религији, баш као што су се заједно кретали латинично писмо и католицизам. Иако је ћирилица доживела различите ортографске промене, систем је у суштини остао нетакнут од настанка 860-их година (Fischer 2003, 132–164).

Као што је споменуто, ћирилица је током историје пролазила кроз разне промене. За нас је најважнија и најсвеобухватнија она коју је спровео Вук Стефановић Караџић. Његова реформа је први пут представљена у *Српском рјечнику* 1818, а званично је прихваћена 1868. године (Bugarski 1997, 103–104). Резултат Вукове реформе је правопис поједностављен на фонетском принципу – за сваки глас је уведено једно слово. На постојећа 24 слова, из латинице је преузео слово ј, те увео графеме за гласове љ, њ, ћ, ђ, џ, док је нека слова која су се до тада користила укинуо.

Модерна српска азбука је фонетско писмо, то јест једном слову одговара један глас, што је чини специфичном и драгоценом.

Ћирилично писмо је, поред латиничног и грчког, званично писмо Европске уније од прикључења Бугарске 2007. године.¹

¹ О званичним језицима Европске уније погледати на: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/languages_en.

Слика 4. Буквар инока Саве. 1597.

Извор: https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Слика 5. Захарија Орфелин. 1776. Новејшија славенскија ѱройиси, 6.

Извор: http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_D416DA6B81144E301B4F1DEC37076944

Историја ћириличног рукописа и школског модела писаних слова

Од историјских ћирилица, за ово истраживање је најважнији брзопис. Брзопис је у ћириличном систему пандан курзиву у латиничном оквиру сортирања историјских писама. Овај неформални модел настао је из свечаног и најстаријег усправног облика – верзалног уставног писма. Истакнути представник уставног писма је најстарији сачувани српски ћирилични споменик – *Мирослављево јеванђеље*. Овим писмом, у форми покретног слога, изведен је *Буквар инока Саве*,² штампан у Венецији 1597. године.

Проналазак покретног слога довео је до ефикаснијег умножавања књига. Иако је слагање целе књиге металним изливеним словима покретног слога захтевало много времена и било мукотрпно, резултирало је значајно већим бројем произведених копија у односу на дотадашње преписивање. Слова за прве штампане књиге обликована су по рукописним моделима тог времена. Како каже Оливера Стојадиновић, дугогодишња професорка из области писмо и типографија на Факултету примењених уметности, „постојала је тежња да се пронађе ‘вештачки рукопис’. Велики број лигатура (два или више слова спојених на истом телу) доприносио је сличности са рукописом” (Стојадиновић 2006, 10).

Брзопис је био адаптација уставног писма, настала из потребе за ефикаснијим писањем у околностима растуће световне писмености. Иако је врста интерпретације формалног писма, брзопис даје простор за лични печат оног који пише. За разлику од устава, који је писан у форми капитале и између две линије, брзопис има горње и доње продужетке. Све до краја 17. и почетка 18. века то је и даље мајускулно писмо. Од 18. века појављују се минускулне форме, које доводе до новог рукописног модела за који је заслужан Захарије Стефановић Орфелин. Овај калиграф, гравер, бакрорезац, песник и просветитељ написао је 1759. године први приручник за учење рукописног писма. Већ у публикацији *Новејшија славенскија ѱройиси*, његовом другом приручнику, из 1776. године, брзопис уступа место грађанском курзиву, канцеларијском и школском писму. Одатле потиче и данашња букварска писана ћирилица. У основи грађанске ћирилице су енглески и француски узорци, који су дошли до нас преко Русије, где су таква писма постала стандард за подучавање у школама после реформе Петра Великог (Филеки 2006).

² Доступно на: http://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:SD_B7A3E5FA0919D-DOE24406E772F9F838E.

ко не зна на орау, не зна ни на повару,
боље је пошпење у сиромаштву, него богат-
ство без пошпења.

здравље је највеће богатство.

рука руку пере, а образ обадије.

што нијеси рад да ти други људи чине, не
чини ни ти ни коме; а што желиш да те
би други људи чине, чини и ти свакоме.

13.

Обичај је, да се на ђекојим мјестима
сваке ријечи, а ђекоје ријечи на сваком мје-
сту, почињу с великим словима; а ђекоја су
велика слова мало друкчија од мали, зато се
и она ево овђе постављају, и по у старом
реду, као што у броју иду једно за другим:

А	Б	В	Г	Д	Ђ	Е	Ж	З	И	Ј	К
а	б	в	г	д	ђ	е	ж	з	и	ј	к
Л	Љ	М	Н	Њ	О	П	Р	С	Т	Ђ	У
л	љ	м	н	њ	о	п	р	с	т	ђ	у
Ф	Х	Ц	Ч	Џ	Ш						
ф	х	ц	ч	џ	ш						

14.

Славенска или Ћирилова слова, која су
у нашим црквеним књигама:

(слова)	(имена)	(значење)	(слова)	(имена)	(значење)
А а,	аз,	а.	Д д,	добро,	д.
Б б,	буки,	б.	Ђ ђ,	јест,	е, је.
В в,	вједи,	в.	Ж ж,	живјете,	ж.
Г г,	глагољ,	г.	З з,	зјело,	з.

Историја дидактичког материјала који представља ћирилично рукописно писмо одвија се на два начина, баш као и у свету.

Једна форма су буквари, а друга калиграфски приручници.

Буквари су на почетку имали само штампана слова ћирилице. *Први Српски буквар*³ Вука Стефановића Караџића штампан је у Бечу и објављен 1827. године. У њему је представљен Вуков азбучни комплет после реформе коју је изнео у јавност девет година раније.

Осмишљавање, обликовање и извођење приручника са упутствима за писање рукописних писама најпре је био подухват ентузијаста из различитих струка. Ти људи су увидели потребу за постојањем оваквих приручника и приређивали су их по свом осећају за естетику и методичку учења писања.

Један пример калиграфског приручника је *Калиграфија: уџуџсџво за леџо џисање*, који је 1934. приредио Иван Поточњак, о ком из напомене на крају приручника сазнајемо да је био професор у учитељској школи. Приручник је приредио у сарадњи са учитељем Ђуром Јовановићем, а наменио га је колегама који у средњим школама подучавају писање, а да им то није струка, као и својим ученицима који раде као учитељи (Поточњак 1934, 24).

Предлози су, осим од људи из калиграфских и образовних професија, долазили и из техничких струка. Архитекта Вас. Сазонов је у свом приручнику *Узори слова калиграфских, цртачких и уметничких* из 1946, између осталих врста писама, дао и један модел рукописног писма. Свој приручник наменио је колегама „архитектама, инжењерима, студентима технике, техничарима и цртачима који нису прошли специјални курс калиграфије” (Sazonov 1946).

Mala pisana azbuka:

a b v r g h e ж z u j k л љ м н њ о и р с ш ћ
у ф x ц ч ц ш

Velika pisana azbuka:

A B C D E F G H I J K L M
N O P Q R S T U V X Y Z Ž Dž

Мала штампана абецеда са називима слова:

a (a) **b** (бе) **c** (це) **č** (ч) **ć** (ћ) **d** (де) **đ** (ђ) **e** (е) **f** (еф) **g** (ге) **h** (ха)
i (и) **j** (ј) **k** (ка) **l** (ел) **lj** (љ) **m** (ем) **n** (ен) **nj** (њ) **o** (о) **p** (пе) **r** (ер)
s (ес) **š** (ш) **t** (те) **u** (у) **v** (ве) **z** (зе) **ž** (же) **dž** (џ)

Велика штампана абецеда:

A B C Č Ć D Đ E F G H I J K L Lj M N Nj O
P R S Š T U V Z Ž Dž

Мала писана абецеда:

a b c č ć d đ e f g h i j k l lj m nj n o p r s š t
u v x ž dž

Велика писана абецеда:

A B C Č Ć D Đ E F G H I J K L
Lj M N Nj O P R S Š T U V X Ž Dž

M M M M M

Тисаба слоба

А В Г Д Е Ж З И Й К Л
М Н О П Р С Т У Ф Х Ц Ч Ш Щ

А аб в г д е ж з и й к л

м н о п р с т у ф х ц ч ш щ

Изузетно је занимљиво, инспиративно и драгоцено истраживање архива као што је колекција старих буквара из фонда Универзитетске библиотеке. Увид у овакве архиве даје поглед у историју и еволуцију наше ћирилице која се у великој мери везује за руске моделе. На сајту Универзитетске библиотеке у представљању дигитализоване колекције од деветнаест буквара из фонда Одељења реткости, штампаних између 1699. и 1867. године, стоји: „Међу Србима руски буквари на црквенословенском језику почињу да се користе почетком XVII века” (Стари буквари из фонда Универзитетске библиотеке. n.d.).

У овим публикацијама налазимо гравуре, можемо видети проблеме са везивањем слова у непрекинути низ у техници покретног слога и наћи ране примере рукописних модела нових слова које је увео Вук Караџић. Можемо научити и о различитим приступима методологије почетног писања са различитим редоследима упознавања са врстама и групама слова, понекад изненађујуће прогресивним за време у ком су представљене.

Након тога, занимљиво је истраживање грађанских буквара и смене на слова која се ослањају на латиничне моделе прављене шиљатим пером, и даље ка линеарним писмима каква су и данас у употреби у настави почетног писања.

Славено-Сѣрбскія рукописныя

а б в г д е ж з н и к л

ѣ ѣ ш ш ъ ѡ ѡ ѣ

А Б В Г Д Е Ж З И К Л

Ѧ Ѧ Ѣ Ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ

Тяже по Бѣдинскаго

а а н с а е ж з н и к л

ѡ ѡ ѣ ш ш ѡ ѡ ѣ ѣ

А Б В Г Д Е Ж З И К Л

Ѧ Ѧ Ѣ Ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ ѣ

малыя і велікія бѣквы.

І. Окрижаль.

м н о п р с т у њ ф х ц
ю ш ѡ я з џ ѣ ѵ.

К Л М Н О П Р С Т У
Ѣ Є Ю Ѡ ѡ Ѣ Я З ў Ѧ Ѩ.

Бѣкваря перату.

м н о п р с т ѡ ѣ ѡу ф х
ѡ ѡ ѡа я ѣ џ Ѧ Ѩ.

К Л М Н О П Р С Т ѡу
Ѣ Є ѡ ѡ Ѣ Я З ў Ѧ Ѩ.

Рѣчалъ Іоаннъ Анто́нъ Ізліанъ.

§. XI. Руконисна мала и велика слова по
реду.

Часъ 36.

а б в г д е ж з и і
А Б В Г Д Е Ж З И І
к л м н о п р с т у
К Л М Н О П Р С Т У
ф х ц ч ш щ ъ ы
Ф Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы
ь ъ ё ю я љ њ џ
Ь Ъ Ё Ю Я Љ Њ Ъ

земаља, планина, река, вароши, села и свакога места које има своје особито име. тако се почиње и прва реч од сваког реда или тити и спојка у песми. тако и кад се једна реч изрече или се читав исказ исказе — па је оном речи или оним исказом нешто као сасвим исказано — метне се точка (.) па се онда прва реч од новог исказа опет великим словом започне.

довде се то није узимало на ум, да се неби збуњивали учећи много наједанпут. одавде ће бити написано и великим и малим словима, како где треба. но најпре да видимо како се пишу та велика слова. поред малих ево и њих:

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ђђ, Ее, Жж,
 Зз, Ии, Јј, Кк, Лл, Мм,
 Нн, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт,
 Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч,
 Шш, њ.

њ може бити само мало слово, јер се њиме ниједна реч непочиње, а велика се слова пишу само у почетку речи.

Нека слова пишу гдекоји људи од више руку, зато ваља и то сазнати, те да умемо свачију пи-

сму читати. Ево која су то и од колико их руку
пишу:

Св. В. Г. Д. З. Ж. П. Р. С.
Ц. Ч. Ш. Т. У. Ф. Х. Ц. Ш. М.

Ради вѣдана у гитану.

Народне молитве.

Кад се леже ставати:

Саме оца и сина, и светога духа; амин.

Легох спати, Бога звати

И Марију призивати;

(Марија је божја Мати)

Бог се деси на небеси,

Небеса се растворише,

Анђели се поклонише,

Света Дева сина роди:

Спасишела крстишела

Крст на небу, крст на земљи!

Крсти божје моје место,

Где ја стим, да несним.

1.

Рукописна велика и мала писмена.

А Б В Г Д Е Ж З

а б в г д е ж з

И Ј Ћ Л М Н О

и ј ћ л м н о

П Р С Т У Ф Ж Ц

п р с т у ф ж ц

Ч Ш Ђ Ѓ Є Ѕ

ч ш ђ ѓ ф ѕ

Ѧ ѧ Ѩ ѩ Ѫ

Ѧ ѧ Ѩ ѩ Ѫ

Колико врата има ова угли-
лиштна соба? Дройте, да гучемъ.—
Колико има овдѣ прозора?

А имамъ одну главу, еданъ
носъ, една уста, два ока, два
ува, двѣ руке, двѣ ноге. Колико
имамъ руку? Свака рука има петъ
прстию, а свакий прстъ по три зглав-
ка. Колико нога има пшица? Псешо
има четвори ноге, а колико има коноь?
Колико прстию има говѣкъ на свакой
нози? Мува има шестъ нога;
колико нога има мува? Такъ има
осамъ нога. Колико дана има у
едной седмици? Кадѣ имашь двѣ
я буке, па добиѣшь јошшѣ одну, онда
имашь три. А кадѣ имашь четвори

Мала азбука

а, б, в, г, д, е, ж,
a b v g d e ž

з, и, ј, к, л, м, н,
z i j k l m n

њ, о, п, р, с, т, х,
nj o p r s t x

у, ф, х, ц, ч, џ, ш.
u f h c č đ š

Велика азбука
А, Б, В, Г, Д, Е, Є,
Ж, З, И, Ј, К, Л,
М, Н, О, П, Р,
С, Т, У, Ф, Х,
Ц, Ч, Ш.

осит малих писаних
слова поштоје и велика
писана слова, а то су:

а А, с С, в В, и И,
у У, ђ Ђ, њ Њ, е Е, ж Ж,
з З, ш Ш, љ Љ, к К,
л Л, њ Њ, м М, н Н,
њ Њ, о О, ђ Ђ, р Р,
с С, т Т, ђ Ђ, у У,
ф Ф, х Х, љ Љ, н Њ,
ш Ш, ш Ш.

О Тимју

На нашим уснама непре-
кидно лебди једно име: Тимју.
То је човек који је крочио из
народа. Дошао је у оном на-
су жада је нам обектављени
народ био на руду и роја-
сти. Пружио му је руку и помо-
ла у борбу и против мрских
завјешака. Кроз вине од ир-
лудине водио је мудро своје бор-
це из победе у победу. Захваљу-
јутим неопан мудрог војсково-
дника сада слободу.

Тимју, наш народни херој,
је командант Народно ослобод-
илачке војске. Он је најбољи и највећи
син наше земље.

АЗБУКА

А а		а А	Н н		н Н
Б б		б Б	Њ њ		њ Њ
В в		в В	О о		о О
Г г		г Г	П п		п П
Д д		д Д	Р р		р Р
Ђ ђ		ђ Ђ	С с		с С
Е е		е Е	Т т		т Т
Ж ж		ж Ж	Ђ ђ		ђ Ђ
З з		з З	У у		у У
И и		и И	Ф ф		ф Ф
Ј ј		ј Ј	Х х		х Х
К к		к К	Ц ц		ц Ц
Л л		л Л	Ч ч		ч Ч
Љ љ		љ Љ	џ џ		џ Џ
М м		м М	Ш ш		ш Ш

Азбука

Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Ђђ
Ее	Жж	Зз	Ии	Јј	Кк
Лл	Љљ	Мм	Нн	Њњ	Оо
Пп	Рр	Сс	Тт	Ђђ	Уу
Фф	Хх	Цц	Чч	Џџ	Шш

А а	Б б	В в	Г г	Д д
Ђ ђ	Е е	Ж ж	З з	И и
Ј ј	К к	Л л	Љ љ	М м
Н н	Њ њ	О о	П п	Р р
С с	Т т	Ђ ђ	У у	Ф ф
Х х	Ц ц	Ч ч	Џ џ	Ш ш

Ж ж

Ж ж

Ж ж

Ж ж

Све је жутио. Жутиа кокошка жутије лодине,
жутиої месеца, жутиої дана -
снела жутио јаје у жутиој слами.
Жутиа мачка омауила жутио маче
жутиої дана, жутиої месеца,
жутије лодине у жутиот шипражу.
Жутиа крава отелила жутио теле
жутиої дана, жутиої месеца,
жутије лодине у жутиот жбуну.
Нека су сви живи и здрави!
Живели, живели!

-Све шито живи и лиреба да живи-

АЗБУКА

Аа	Бб	Вв	Гг	Дд	Ђђ
Ее	Жж	Зз	Ии	Јј	Кк
Лл	Љљ	Мм	Нн	Њњ	Оо
Пп	Рр	Сс	Тт	Ћћ	Уу
Фф	Хх	Цц	Чч	Џџ	Шш

Аа	Ђђ	Вв	Гг	Дд
Ђђ	Ее	Жж	Зз	Ии
Јј	Кк	Лл	Љљ	Мм
Нн	Њњ	Оо	Пп	Рр
Сс	Тт	Ћћ	Уу	Фф
Хх	Цц	Чч	Џџ	Шш

У у

Њ њ

Сања и птица

Сања је добила птицу.

Живела је затворена у навезу.

Била је жалосна. Није певала.

— Сања, пусти јадну птицу!

Она жели слободу — каже мама.

Сања пусти птицу.

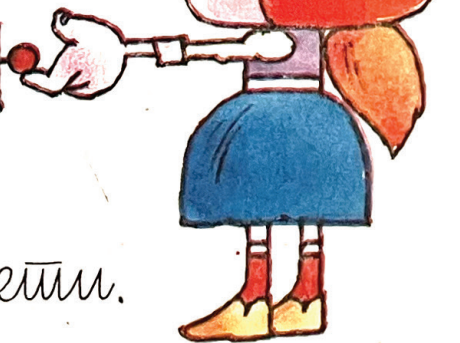
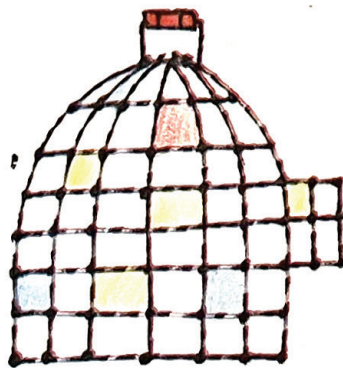
Птица је полетела високо према небу.

Сања је дуго слушала њену

веселу песмицу.

Са
Ми
Ма
Нема

Њ	а
---	---

Свака птица своје јатку лети.

САДАШЊОСТ

Да ли нам је писање руком данас потребно?

Када размишљамо о рукопису наилазимо на разне дихотомије: да ли је писање руком вештина прошлости или савременог живота? Да ли је то вештина која је свима доступна или је већини компликована за савладавање? Да ли је писање руком свакодневна пракса или уметничка форма? Да ли треба да тежи стандарду и уредности или треба да буде отворено за интерпретације и израз личности? Да ли је упућено другима или се руком исписано обраћа себи? Да ли је циљ брзина и ефикасност или успоравање и размишљање? Да ли је важнија лепота или читљивост исписаног? Да ли је у сагласју или у супротности с технологијом?

Рукопис је све наведено, само зависи од ситуација у којима се њиме користимо.

Писање руком је вештина која је врло комплексна за савладавање, и презентује нам се у узрасту у ком смо зрели да је освојимо. Тај процес укључује лингвистичке, когнитивне и перцептивне компоненте, као и компоненте моторике, које треба координисати у интегралну целину. Иако некад узимамо ту вештину здраво за готово, неким је писање руком тежак задатак за чије је савладавање или унапређење потребна помоћ стручњака с искуством (National Handwriting Association n.d.a).

Модерне технологије су драматично промениле начин на који комуницирамо писаном речју. Британски писац и новинар Стјуарт Џефрис сматра да су се „писање и рукопис удаљили” (Jeffries 2006). Ипак, писање руком остаје важна вештина у процесу образовања и запослења, као и у свакодневном животу.

Брзина и ширина продора технологије на прелазу из 20. у 21. век донедавно је била незамислива. Улога рукописа је постала другачија и необична, а сâм рукопис је измештен са дотадашњег неприкосновеног места. Иако се ова промена дешавала у свету одраслих, рукопис је и даље доминантан у целокупном образовном систему. Према подацима британског истраживања из 2016. године, ученици основних школа проводе 50–60% времена радећи на задацима за које су им алати папир и оловка (Webb n.d.a).

Иако су друштву познати искораци у напретку технологије који су довели у питање опстанак рукописа – најпре проналазак штампе и покретног слога у 15, а касније и појава писаће машине у 19. веку – поновно суочавање с технолошким променама подстакло је динамичну расправу о томе да ли актуелна технолошка револуција доноси коначни крај писању руком.

Као што каже Ен Трубек, ауторка и ванредна професорка реторике и писања на колеџу Оберлин у Охају, САД, у својој књизи *Историја и неизвесна будућност рукописа*, често помињаној у расправи о релевантности рукописа у савремено доба, „нове технологије ни раније нису елиминисале претходне” (Trubek 2016, 9). Ауторка нас подсећа на то да у мемо да величамо старо и обезвређујемо ново. Антички Грци су тврдили да је усмено изражавање комплекснија форма од писменог. С друге стране, до нас је дошла писана, а не изговорена реч антике (ibid., 9).

У бројним скорашњим дискусијама које су започеле када су неке земље (Финска и Турска, између осталих) избациле из националних курикулума учење писаних слова, учесници дебата срчано износе аргументе за и против учења писаних слова у школама. У дебати шире јавности која се повела на Западу на самом почетку 21. века, поред људи из струка уско везаних за образовни процес, учесници дебата иступили су са својим погледима на ову тему. Они који су за укидање обуке писања у школама истичу како им рукопис више није потребан чак ни за верификацију идентитета својеручним потписом у банци, те да је познавање писаних слова неопходно једино ако пожелеле да прочитају оригиналну верзију Декларације независности Сједињених Америчких Држава. Аргументи попут оних да треба знати писати руком на папиру да бисмо могли да оставимо поруку поштару или млекацији, да напишемо називе воћа на етикетама за тегле џема, али и због лепоте рукописа, не помажу подршци идеје о потреби писања слова на папиру руком, посебно слова у непрекинутом низу, то јест писаних слова (Chemin 2014).

Да би се разматрању потребе за писањем руком у 21. веку дала научна база на коју се можемо ослонити у дебатама како бисмо, баратајући чињеницама, даље одлучивали у процесу образовања, у претходној деценији спроведена су бројна истраживања. Она су се фокусирала на испитивање и упоређивање ефикасности, квалитета, прецизности, јасноће, дубине и комплексности промишљања које се дешава кад пишемо руком, насупрот том процесу при коришћењу тастатуре.

Низ научних студија истражује различите аспекте рукописа и аргументује његову важност. Мишљења и ставови о значају писања руком разликују се међу стручњацима, образовним системима и културама. Индивидуалне преференције и контекстуални фактори такође играју битну улогу у сагледавању ове теме.

У општој расправи о важности писања курзива издваја се неколико кључних тачака.

- Контекст дигиталног доба. У дигиталном свету све више комуникације и писања одвија се путем електронских уређаја. То је довело до промене у приоритетима везаним за писање, па се расправа о важности учења писања руком често води у контексту дигиталне трансформације.
- Културна и историјска важност. Писање руком има дугу историју и дубоко је укоренењено у многим културама. Оно је део културног идентитета и има улогу у очувању писане баштине.
- Когнитивне предности. Неки истраживачи сугеришу да писање може пружити одређене когнитивне предности, укључујући побољшање фине моторике, координацију руке и ока, развој мозга и јачање неуронских веза.
- Повезаност с учењем и памћењем. Неке студије сугеришу да писање руком може помоћи у бољем учењу и памћењу информација. Активност писања може подстаћи ангажман мозга и продубити разумевање.
- Персонализација и изражајност. Писање руком омогућује појединцима да развију аутентичан стил писања, који може изражавати њихову јединственост и креативност. Рукопис може бити извор личног задовољства и исказивања специфичности идентитета појединца.

Једно истраживање је пратило две групе испитаника који су се упознавали с непознатим страним словним системом. Једна група је учила те знаке преписујући их руком, а друга гледањем и препознавањем на компјутерском екрану и куцањем на тастатури. Група која је учила слова преписујући их руком доследно је у текстовима препознавања имала боље резултате од групе која је учила уз помоћ тастатуре.

Снимци су показали већу активност у деловима мозга који контролишу разумевање језика, радње везане за моторику и покрете везане за говор. Неки стручњаци, дакле, закључују да писање руком игра значајну улогу у визуелном препознавању и учењу слова и да ову врсту активације тела и нервног система треба задржати у пракси образовног система (Braiker 2011).

Друго истраживање је показало да они који хватају белешке куцајући их на тастатури имају већу количину материјала, јер понекада бележе сваку реч предавача. С друге стране, они који пишу руком, пошто пишу спорије, морају да парафразирају оно што су чули док преводе говорни језик у писани. Накнадна тестирања испитаника из две групе показала су да они који су писали руком могу да се присете већег броја информација с предавања. Уколико се, уз хватање белешки писањем руком, процесу учења прикључи софтвер за препознавање рукописа и превођење у дигитални текстуални документ, добија се најбоље од два света (Long 2022). Ово није закључак само једне студије. Бројна истраживања показују да је хватање белешки на лаптопу мање ефективно од писања. Куцање белешки доводи до плићег процесуирања информација у мозгу. Истраживачи су донели такав закључак на основу одговора испитаника. Они који су хватали белешке куцањем давали су лошије одговоре на концептуална питања везана за тему о којој су претходно учили од оних који су белешке писали руком (Mueller and Oppenheimer 2014).

Важно је напоменути да се многе од тих студија баве темом рукописа – дакле, писањем руком по папиру – без посебног фокуса на специфичан стил и облик писања, као што су повезана слова, која су примарна тема овог рада.

Било је и истраживања која су се бавила управо процесом писања слова у неиспрекиданом низу. Једно од њих закључује да се повезана слова брже уписују у мишићну меморију и резултују мањим бројем грешака у писању зато што захтевају мањи број потеза за извођење (Classroom Resource Center n.d). Такве студије не само да показују да учење писања писаних слова побољшава разумевање и дугорочно памћење нових знања, него и да учење повезаног писања слова ангажује дубље делове мозга, помаже у развоју fine моторике и даје деци бољи увид у то како се речи слажу у целине.

Сузан Барух Ашерсон, терапеуткиња и промотерка метода *Писање без суза (Handwriting Without Tears)*, тврди да ништа не стимулише мозак тако као стављање оловке на папир. Она каже да је доказано да учење писања руком утиче на развој мозга у деловима задуженим за размишљање, језик и радну меморију.

у помоћи ученицима који савладавају основе писаног изражавања и критичког мишљења, животних вештина које сежу далеко ван учионица.” (Baruch Asherson 2013)

Даље наводи да се успех мери формацијом мисли, као и брзином и ефикасношћу којом се оне комуницирају, те да су за то потребне разне вештине и технологије, међу којима је и писање руком (ibid.).

Међу бројним истраживањима, привлачи пажњу запажање извесног Оскара, седамнаестогодишњака који је описао своје искуство и разлику у осећају при писању руком и куцању на тастатури. Он закључује да му процес писања руком помаже да јасно размишља и да се држи природне структуре. Када куца на тастатури има компулзивну потребу да поновно ишчитава написано и понекад га паралише могућност лаког уређивања текста. Иако компјутер може да подржи комплексније структуре, Оскар закључује да су оне понекад сувише комплексне за ограничења која имамо пред собом (National Handwriting Association n.d.b).

Наш методичар српског језика, некадашњи професор на Учитељском факултету у Београду и шеф Катедре за српски језик и књижевност, Вук Милатовић, истиче: „Психолошки гледано, писање је сложенији процес од читања. Писање је апстрактнији процес од читања као говорне активности. То је, како каже Лав Виготски, 'говор без саговорника'. У процесу читања постиже се такав аутоматизам да речи и реченице схватамо целовито. У писању је другачије – пишемо слово по слово и те активности смо веома свесни“ (Милатовић 1998, 9).

Они који кажу да је учење писања ригорозан и изнурујући тренинг униформности, заправо сматрају да је то сувише комплексна обука за узраст којем је намењена. Ен Трубек објашњава да су писање и куцање на тастатури у другом разреду, када ученици имају седам година, тешки, јер се когнитивни аутоматизам, односно способност да се пише без активне свести, постиже до четвртог разреда. Писање тад јесте изазов, али је задатак образовног система да правилно одреди меру тог изазова. Та мера, која се у западном свету описује као „пожељна потешкоћа” (енгл. *desirable difficulty*), јесте мера изазова који нас гура ван зоне комфора, али не толико далеко да нам наруши самопоуздање гарантованим неуспехом јер је задати циљ далеко ван домета.

Важно је поменути и ученике који имају потешкоће у читању и писању. Терапеути који раде с ученицима с потешкоћама у учењу, попут дислексије, кажу да је писање руком њихов саставни део рада. Пошто писана слова углавном почињу на основној линији и оловка се течно креће с леве на десну страну, неиспрекидани низ слова олакшава процес писања и учења ученицима који имају проблем с формирањем речи (Shar-iro 2013).

На почетку књиге *Историја и неизвесна будућност рукописа* стоји цитат Еразма Ротердамског, који је на тему рукописа својевремено рекао да никад није видео толико узаврелу расправу на тако неузбудљиву тему (Trubek 2016, 5). Исто можемо рећи и пет векова касније.

Након размишљања о закључцима донесеним у неким од земаља које су биле у динамичном процесу преиспитивања, задржавања, избацивања и враћања обуке писања у школе, долази се до потврде да је питање писма врло комплексно, јер је уједно политичко, друштвено, културолошко, социолошко и економско.

Амерички астрофизичар Нил Деграс Тајсон (Neil deGrasse Tyson) истиче како многи сматрају да им Питагорина теорема, тригонометрија и слична знања из математике никада неће затребати у животу после школе. Учење таквих ствари, међутим, има за циљ да покрене нова премрежавања у мозгу и успостави везе које су корисне за решавање проблема. Другим речима, једном приликом је изјавио да поента учења математике није у ономе што је на површини и што је очигледна наставна јединица, већ да је математика корисна за развијање метода, алата и тактика за решавање свакодневних изазова који нас чекају у животу (TKSST n.d.). Из свега што смо сазнали из истраживања спроведених на тему писања руком, можемо закључити да слично важи и за учење писања писаних слова и зато од тога не треба одустајати.

ШТАМПАНА СЛОВА

Колоквијално, а посебно у школству, школско рукописно писмо зовемо *писаним* словима, насупрот *шtamпаним*, блок словима која исцртавамо на основу облика књижних типографских писама. Те две врсте слова се најпре разликују по намени: традиционално, *шtamпана* слова намењена су штампи, а писана писању. У графичком смислу, облици слова су значајно различити у ове две групе писама. Из угла теме писања руком, ови типови слова разликују се по томе што штампана слова нису повезана, док писана јесу. Стога се при писању *шtamпаних* слова алат којим се пише непрестано подиже и спушта на подлогу по којој се пише, док се код *писаних* слова углавном пишу у непрекинутом низу, па је писање брже. Управо одатле долази и разлика у нагибу: *шtamпана* слова су усправна, а *писана* имају нагиб. Нагиб настаје због положаја тела и покрета руке при ефикасном повезаном писању.

Средином 20. века указала се потреба да се методологија и модел по ком се учи рукопис измене, јер се дотадашњи модел школских писаних слова показао неадекватним за рани школски узраст. Један од значајних примера из ове фазе је канадски метод „Маклин“ (енгл. MacLean Method) из 1965. године, који предлаже увођење у описмењавање уз помоћ штампаних слова. Уводи се безсерифно писмо, које претходи упознавању ћака с неким стилем искошених писаних слова (The Cooper Union 2023, 40.00). По њима, деца уче из таблице с четири модела слова, *шtamпаним* и *писаним*, оба у формама малих и великих слова, то јест верзала и курента. На овај начин се учи и у Србији.

Иако се штампана слова уче да би се читала, а не да би се писала, не уче се препознавањем него поступком који је ближи цртању, јер је, као што смо већ истакли, разумевање слова кроз имитирање писањем по моделу дубље, комплексније, свеобухватније и јасније, не само мозгу него целом телу.

Гунлугур Брим (Gunnlaugur SE Briem), који се бави дизајном, рукописним писмима и издаваштвом, сматра да многа деца никада не успеју у потпуности да пређу с испрекиданих на повезана писма. То се дешава зато што прво уче *шtamпана* слова, која су заснована на геометријским облицима, а затим *писана*, и то по неодговарајућем моделу заснованом на декоративном копеплејту (*Copperplate*), који такође није адекватан модел за децу тог узраста (Briem 2019). То писмо и сви његови

наследници захтевају контролу алата за писање која је својствена одраслима. Брим је осмислио модел који је заснован на калиграфским узорцима из 16. века. Верзале је базирао на римској капитали, што је, транслирано у искошено писмо што је, према његовом мишљењу, много јаснија матрица за учење.

С друге стране, Херит Нордзај каже да, ако би морало да се изабере једно писмо, у школама би требало да се учи рукописно писмо. И кад би било тако, додаје он, требало би да смислимо друго писмо које бисмо супротставили писаним словима, јер дете учи на основу супротности, па се тако и добра настава језика заснива на овој дијалектици. Рукописно писмо се по структури и облику разликује од књижног. Његов изглед се скоро неизбежно заснива на овој тензији (Noordzij 1985, 50).

Вук Милатовић, који је дао велики допринос у области методике наставе, истакао је у приручнику *Методика наставе њачејној чииања и њисања* следеће: „Методичари се углавном слажу да је писање много сложенији процес од читања и да је навика читања у тесној вези с навиком писања. Ако ученик слабо чита, тешко му је да савлада и писање. Поштујући елементарни дидактички принцип, од лакшег ка тежем, у букварској настави се почиње прво са учењем читања па потом се учи писање. [...] Запажено је да ученици лакше уочавају облике штампаних слова него писаних. То сазнање допринело је да се, ипак, прво уче штампана а затим писана слова. Између два светска рата преовлађивало је мишљење у нашој педагошкој пракси о одвојеном учењу читања и писања, па су према том захтеву били израђени одговарајући буквари.” (Милатовић 1998, 8–9)

Милатовић даље објашњава да би, по методологији од лакшег ка тежем, требало прво да се уче велика, па мала штампана слова. Наводи да у методици постоје и мишљења да би потом требало учити мала писана, па тек онда велика писана слова. Важан је сегмент у ком истиче да има практичара који сматрају да је у првом полугодишту првог разреда најбоље обрадити сва штампана, а у другом сва писана слова ћирилице. Он пак сматра да то захтева зрелост ученика и да је такав систем неефикасан и нефункционалан (ibid., 16). У основним школама у Србији ради се управо на такав начин.

Буквар Завода за уџбенике и наставна средства, акредитован 1991. године, у ком је Милатовић један од аутора, методолошки је направљен тако да се паралелно уче штампана и писана слова. Такав систем имао је и буквар чије је прво издање из 1977. године, а пре тога и буквар из 1961. године. Ови буквари су примери смена у пракси сукцесивног и паралелног учења штампаних и писаних слова.

Милатовић сматра да „живимо у времену веома развијене визуелне технике (телевизија, филм итд.) и она утиче да се у деце интензивније развијају способности, рецимо визуелног сазнања стварности. За данашње дете није превелик напор, као што су сматрали заговорници одвојеног учења читања и писања, да истовремено прати две операције: да упоредо учи читање и писање” (ibid., 9).

Ма колико се трудили да „објективно“ сагледамо ситуацију, тема писма је толико комплексна да не може у потпуности бити описана тренутно доступним научним методама, а мишљења стручњака се често драстично разликују.

У сваком озбиљнијем трагању за суштином проблема доћи ћемо до места где се налази нешто што описујемо као *неухваћљиво*, које што због те карактеристике свесно и намерно одбијамо и искључујемо, или пак исто тако свесно и намерно задржавамо и укључујемо у истраживање као неизоставни слој приче. У причи о рукопису, после оспоравања, одбацивања, враћања и слављења писања руком, било по папиру или екрану, у новије време наилазимо на бројне коментаре оних који у својим стручним чланцима говоре о личним осећањима који се везују за писање руком насупрот куцању на тастатури.

Рајдер Керол (Ryder Carroll), аутор иновативног начина хватања белешки помоћу оловке и папира,⁴ на питање зашто више воли такав начин бележења, одговара како за њега постоји нешто невероватно снажно у чину остављања трага алатом за писање на папиру. Каже да је то „тренутак у ком мисао напушта ум и први пут гледа у нас“ (Pen Heaven n.d.).

Поетичан и сензуалан увид у свој однос према процесу писања даје нам француски филозоф Ролан Барт у књизи *Заговолство у шекспиру* у којој каже: „Први објект с којим сам се у свом досадашњем раду сусрео било је писмо, али тада сам ту реч схватао у метафоричком смислу. [...] Данас, двадесет година доцније, због својеврсног повратка телу, хтео бих да идем у смеру мануелног смисла речи, занима ме „скрипција“ (мускулаторни чин писања, исписивања слова): та кретња којом рука узима неки алат (шило, трску, перо), притиска га о неку површину, напредује по њој оптерећујући је или милујући, и исцртава правилне облике који се понављају и који поседују ритам.“ (Барт 2010, 27)

⁴ Видети више на: <https://bulletjournal.com/>.

У контексту простора неухватљивости, где је заправо реч о људским потребама, интересантна је и изјава британског писца, критичара и новинара Филипа Хеншера, који каже да нас „рукопис укључује у однос с написаним који је деликатан, непосредан и личан” (Meisel 2013).

Неки на ову тему гледају једнако благонаклоно, али не тако романтичарски. Херит Нордзај каже: „Личност није врлина, него судбина. Ја могу само својом сопственом руком да пишем. Није пут, којим идем по навици или склоности, личан, већ је то мој корак. Ако би ми се неко због тога смејао, могао бих да покушам да променим свој корак, али резултат би и даље био мој корак. Исто тако није могуће писати туђом руком” (Noordzij 1985, 50).

Закључак једног окупљања које је организовао „Гардијан” 2018. године био је леп и природан, ни сентименталан ни превише рационалан: „Учење писања руком требало би да буде део холистичког развоја деце” (Swain 2018).

ПОКРЕТ

Једна од кључних речи у расправама практичара и стручњака из истраживачких области, као и практичара кроз дугу историју подучавања писања, јесте *покрет*.

Извођење знакова било ког писаног система није природно, као ходање или трчање. Често заборављамо да не можемо писати ако то не научимо и узимамо здраво за готово дугу традицију учења писања и нашег познавања ове вештине. Формирање знакова у оквиру било ког система има идеалне матрице покрета, а односи размака између два знака, као и конвенције слагања стране коју исписујемо, представљају елементе који се преносе генерацијама (National Handwriting Association n.d.a.).

Британско Национално удружење за рукопис износи занимљив и садржајан увид у процес писања из позиције посматрања покрета, који нам може дати нову перспективу. Реч је о дивљењу док гледамо у сцену настајања слова на папиру као да први пут видимо шта су заправо телесни захтеви за извођење писања: шака и рука морају лагано да се покрећу, док прсти истовремено производе низ комплексних покрета у различитим смеровима. То захтева висок ниво моторичке координације која је изазовна за многу децу (Webb n.d.b).

Розмери Сасун, водећа експерткиња у области рукописа и образовања у тој сфери, каже за британско Национално удружење за рукопис да су слова у рукопису резултат понављања потеза запамћених па аутоматски репродукованих помоћу моторичког памћења. Додаје да вежбање шематских потеза у предшколском образовању треба да буде основа подучавања рукописних писама. Ако се тиме почне, писање руком постаје вештина за цео живот (Sassoon n.d.).

У књизи *Поџез: теорија писања*, Херит Нордзај о својим стеченим навикама при писању каже: „У западни сустав образовања увукла се навика писања да се запешће укочи ослањањем на подлогу, након чега се средство за писање усмјерава покретом десетак зглобова на прстима. На тај начин никада не бих успио овладати потезом и још бих морао видјети како би итко у томе успио. Када би се то и догодило, било би и даље немогуће исписивати веће потезе. Ја сва слова, било да су мала или велика, пишем на исти начин. Моји прсти су готово непомични у односу на ручни зглоб, а кут између врха пера и површине по којој пишем остаје

константан те се помиче читава рука. Тај покрет једва да је видљив ако пишемо мала слова, но покрете мишића горњег дијела руке могу осјетити ако један прст ставим на руку испод зглоба рамена” (Noordzij 2012, 79).

Нордзеј о овоме прича и у књизи *Трећа димензија њокреџа*:

„[...] школа признаје само онај део покрета при писању код кога писаљка додирује површину писања. Покрет при писању у настави је дакле једна дводимензионална фигура. Али довољно је само да се посматра особа која пише, да би се увидело, да је покрет при писању просторна фигура код које су упослени цела шака и рука, а не само врхови прстију. У чланку „Écriture” у *Encyclopédie*, Пајасон (Paillasson) каже да се најмања слова пишу прстима, а велика руком. И то јесте поједностављено посматрање, али оно указује на то да се не пише само врхом пера... Код покрета при писању, за учитеље важи само онај потез код кога је резултат тог покрета видљив.” (Noordzij 1985, 20)

У контексту покрета, занимљиво је споменути исландски модел писма за почетно писање. Гунлугур Брим не само да је направио изразито калиграфски модел по ком се у школама на његовом родном Исланду писање учи деценијама, већ је управо он увео у школство на Исланду писање оваквих слова, где се та вештина деценијама учи по његовој методологији и моделу.

Бримов модел се заснива на италијанској књижици *Ла ојерина* коју смо споменули на почетку. Он сматра да је његов актуелни модел рукописног писма за школу савремена верзија хуманистичког стила писања, прилагођеног данашњим алатима за писање. Његов модел писаних слова је, како сâм наводи, неиспрекидан, читак и наочит (Briem n.d.a).

Као главну предност матрице коју је направио, Брим истиче одличну шему покрета која је дефинисана током векова праксе писања. Својим моделом реализује став да рукопис треба учити као покрет, а не као прецртавање статичних слика. Као и други стручњаци из области калиграфије, наглашава да је потребно обезбедити одговарајући дидактички материјал и пружити помоћ ђацима којима је потребна додатна вежба за савладавање ове круцијалне вештине (Briem n.d.b).

Постоје и истраживања моторичких способности која виде разлике у склоностима и способностима међу дечацима и девојчицама истог узраста. Једно истраживање из 1960. године налази да су девојчице

узраста у ком се учи писање склоније лиричним, течним потезима и да им потези у непрекинутом рукопису иду лакше него дечацима. И електроничке анализе моторичких матрица које се сада спроводе у циљу развоја софтвера за препознавање покрета доносе сличне закључке. Ови налази су важни како бисмо постали осетљиви на другачије могућности деце различитих полова и узраста у периоду када се упознају с вештином писања руком (Webb n.d.b).

Професор развојне психологије на Универзитету у Женеви Едуард Жонтаз (Edouard Gentaz) каже да је писање руком комплексна вештина која комбинује различита умећа – осећај за оловку и папир, покретање алата за писање и управљање покретом. Додаје да је деци потребно неколико година да савладају ову прецизну вежбу моторике, јер треба истовремено довољно чврсто држати алат којим пишете и померати га тако да оставља траг специфичан за свако слово. Рад на тастатури је сасвим другачији, јер је потребно научити како се притиска адекватна типка. Покрет који треба извести је исти за свако слово, па је учење знатно лакше. Ролан Жувен (Roland Jouvent), начелник психијатрије за одрасле у једној париској болници, потврђује ове речи кад каже да је писање руком резултат јединственог покрета тела, а куцање на тастатури то није (Chemin 2014). Професор Жонтаз додаје да заиста постоји памћење тела (*body memory*), да писање сваког слова руком побољшава наше разумевање писма, као и да „покрет уме да поврати памћење”. Своје тврдње поткрепљује примерима из праксе. Наиме, као део рада с људима који имају проблем с читањем после можданог удара користи се метод у којем пацијенти прате прстом облике слова како би покретом тела покренули процес враћања телесног сећања на вештину читања (ibid.).

Леп додатак на ово је поетична мисао доктора Жувена, који каже да у писању руком постоји елемент плеса, мелодије у поруци, која даје емоцију исписаном тексту. Напоследку, управо зато су измишљени емотикони у дигиталној комуникацији, каже Жувен (ibid.).

Занимљиво је споменути и иницијативе које уводе децу млађих узраста у тематику покрета при писању кроз покрет, односно – плес. Програм „Писмо и плес“ (*Write Dance*)⁵ има за циљ да кроз вођени и слободан покрет упозна децу с моториком која ће им бити потребна за писање слова у неискриваном низу. Покрет је подржан музиком, а основа овог приступа је уживање којим се гради самопоуздање. Креаторка програма је Рагнил Усорен (Ragnild Oussoren), норвешко-шведска графолошкиња која живи у Холандији. Свој метод је базирала на француским и немачким методама које датирају из 19. века.

⁵ Детаљније о програму видети на: <https://writedancetraining.com/>.

МАШИНСКО УЧЕЊЕ И ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА

Технологија нам је омогућила да добијемо нове информације о томе како функционише мозак и пружа нам могућност да, сходно томе, развијамо нове алате које можемо интегрисати у рад с децом. Једно истраживање сугерише да ће едукатори у области почетног писања у будућности морати да узимају у обзир специфичности и различитости у биолошким датостима ученика. Прецизно упутство за представљање и учење писаних слова може да им буде од велике помоћи у овом процесу (Berninger and Winn 2008, 109).

Дигитално и аналогно не потиру већ подупиру једно друго. Развој технологија доноси нове алате које можемо да укључимо у процес учења и тиме га учинимо лакшим и ефикаснијим. Игнорисање иновација у процесу учења у актуелном тренутку једнако је контрапродуктивно за децу као и искључивање писања руком.

У причи о рукопису и тачкама његовог пресека с технологијом занимљиво је поменути машинско учење и вештачку интелигенцију.

Машинско учење има за циљ учење машине да обави одређени задатак и да да тачне резултате идентификујући матрице. За разлику од машинског учења, вештачка интелигенција се базира на идеји о машини која може да опонаша људску интелигенцију.

У сфери рукописа, машинско учење се досад развијало у правцу препознавања рукописа на разним светским језицима у циљу дигитализације и транскрипције. С друге стране, софтвери засновани на вештачкој интелигенцији анализирају добијене податке и тако постају способни да генеришу нове резултате. Ако је интелигенција способност прикупљања и коришћења нових знања и вештина, можемо закључити да је вештачка интелигенција софтвер који тежи томе користећи све софистицираније технолошке алате.

Доступан пример вештачке интелигенције је програм *Калиграфер* (Calligrapher.ai),⁶ који је Гугл индексирао 2020. године. Овај бесплатни онлајн софтвер, на основу кратког текста задатог куцањем на тастатури, генерише бројне могућности рукописног исписа на основу четири варијабле: брзина писања, читљивост, дебљина потеза и стил писања. То ради користећи *recurrent neural network* у интернет претраживачу. *Понављајућа неуронска мрежа (Recurrent neural network)* јесте алгоритам дубоког учења, односно врста вештачке неуралне мреже која користи податке у низу. Користи се у вештачкој интелигенцији за рад с говорним и писаним језиком, па је, осим у поменути генератор рукописа, инкорпориран и у софтвере као што су Сири, гласовна претрага и Гугл преводилац.

Варијабла „стил” у *Калиграферу* представља избор из базе десет рукописа који су били улазна информација. Софтвер је анализирао њихов стил и инкорпорисао га у своју мрежу. На основу тога, машина сад генерише нове исписе. Они делују живо, уверљиво, течно, налик онима који би се добили писањем дигиталном оловком на екрану осетљивом на додир. Управо је то место споја и плеса аналогног и дигиталног у свету рукописа. Екрани осетљиви на додир и оловке с врховима осетљивим на притисак враћају нас писању руком. Софтверски додаци као што су дигиталне четке које имитирају текстуре аналогних алата и подлоге различитих рустичности и типова, уз хардверска нијансирања фолијама које чине дигитални екран мање глатким и склиским, захваљујући чему корисник има осећај као да пише по традиционалним подлогама, чине комбинацију класичног и новог природном.

Можемо закључити да образовни систем треба да буде свестан узраста и способности деце кад их упознаје с рукописним писмом. Стручњаци се слажу да је важно постизање аутоматизма у писању, односно способности да се слова изводе без размишљања о самом исписивању, како би мозак био усмерен на креацију уместо на сâм чин исписивања словних знакова у низу. Неки стручњаци сматрају да је баш то простор у којем технологија може да има битну улогу. Контрааргумент је ограничена доступност компјутера ученицима у школи и код куће. У том смислу, инсистирање на употреби технологије у образовном процесу може продубити постојеће или донети нове неједнакости. Стручњаци закључују да децу треба научити да за сваки задатак изаберу одговарајући и расположив алат за писање (Swain 2018).

Да, писање руком нам је потребно

Једна од иницијатива која је покренута као одговор на „кризу“ рукописа јесте *Рукописни манифест* (*Handwriting Manifesto*),⁷ који се појавио 2019. године. Међу потписницима су великани калиграфско-образовне заједнице Моника Денго (Monica Dengo), Гунлугур Брим и Розмери Сасун. Седам тачака овог манифеста сажима њихова мишљења, знања и искуства подржана налазима стручњака из различитих области важних за разговор о овој теми – психолога, неуропсихолога, неуронаучника.

Издвојила бих једноставан, директан, чак очигледан закључак из овог манифеста, који није поменуо нико од стручњака у дебатама на тему потребе за рукописом у 21. веку. Прва ставка Манифеста рукописа каже: „Писање руком је личан, непосредан, доступан алат“ (*Handwriting Manifesto. n.d.*).

И заиста,
замислите руке које могу,
а не умеју да пишу.

Подразумевати константну доступност технологије и ресурса који су потребни за њу заправо је добровољно одрицање од сопствених капацитета, моћи и ресурса.

То нас повезује и са суштином приступа словним облицима какав је имао Херит Нордзај. Да бисмо разумели структуру и особеност словних облика, сматра он, није довољно да слушамо о њима или да их гледамо. „Да бисмо ухватили суштину словних облика, морамо их писати“ (Middendorp 2019). „Да бих могао анализирати писање, морам писати, а да бих могао писати, потребна ми је анализа. Овај затворени круг се не збива у радној соби, него у радионици“ (Noordzij 2012, 79). На сличан начин размишља и Џон Џенкинс у књизи *Умећност писања* из 1791. године, која представља први организовани покушај стандардизације писма у САД. Џенкинс каже: „писање се учи имитирањем а не резоновањем“ (Jenkins 1813, 2).

Рукопис није вештина коју спонтано стичемо, као говор. Он се мора научити. Писани језик је вештачки систем и да се стога мора научити. Ништа од елемената писаног језика није „природно”: ни облици слова, ни писање слева надесно, ни размаци који одвајају речи.

Ипак, вреди се помучити око савладавања овог „вештачког” система. Посебно је драгоцен веза између два смера истог правца – писања и читања, јер једно друго подржавају и унапређују, као што је о томе писао Вук Милатовић: „писање је кодирање а читање декодирање” (Милатовић 1998, 9). Да би то кодирање и декодирање функционисало, морамо да пратимо шифрарник. Тај шифрарник је за рукопис модел слова по ком се учи почетно писање. Он садржи основу и фиксне принципе, темељ на ком се гради све остало. Неопходно је познавање јасних правила да бисмо на тој бази градили своју идеју, причу, перспективу. „Изгледа контрадикторно, али у креативном раду, ограничења значе слободу.” (Kleon 2012, chapter 10).

У време дубоке интеграције технологије у свакодневицу дешава се нови талас интересовања за рукопис, који прати потреба да се сагледају, систематизују и освеже историјски и постојећи рукописни модели. Мој предлог новог букварског писма има циљ да буде прилагођен актуелном тренутку у графичком и техничком смислу. Букварско писмо вапи да буде иновирано како би добило пријемчивији, мекши и јаснији изглед и логичнији ток писања, као и да би било једноставније за употребу у смислу техничког осавремењивања.

Латиница

Како смо кроз досадашњи развој приче о писму почели да схватамо вишеслојност теме, увиђамо и да је један од начина за дефинисање и промовисање националног идентитета специфичан модел слова који служи као дефиниција локалног карактера. Државе имају значајно различите моделе писама по којима уче ђаке да пишу.

Да бих стигла до свог предлога локалног модела рукописног писма за почетно писање, преиспитујући шта је непроменљива основа, а шта су детаљи које вреди редефинисати, узимајући у обзир комплексност ћириличних словних форми с посебним фокусом на облике слова српске ћирилице, одлучила сам да кренем од страних модела.

Разлози за то су следећи:

1. Латинични комплети западноевропских држава и САД једноставнији су за сагледавање, како због мањег броја слова, тако и због једноставности самих латиничних словних облика.
2. Доступност, бројност и дубинска анализа материјала који је у вези са темом којом се бавим у овом раду драгоцен је за прикупљање информација о сличностима и разликама између друштава и култура. Из упоредних анализа може много да се научи, да се занемари оно што се показало као неуспешно или неодговарајуће за примену у локалном систему (усправни облик писаних слова, облик и спојеви неких латиничних форми слова као што су f и q) и да се усвоји оно што је опробано и што се показало као успешно и блиско нашем поимању словног система писаних форми.
3. Истраживање западњачке историје рукописног писма открива је да је букварско писмо потекло из тамошњих декоративних стилова писања челичним шиљатим пером. Оно се са Запада ширило светом, па је преко Русије дошло и до нас. Дакле, ова тема заиста почиње на Западу, па је сасвим оправдано да путања сазнавања о овој теми крене одатле.

СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ

Друштвени аспект

У Сједињеним Америчким Државама је 2010. године покренута иницијатива која има циљ да обезбеди конзистентне образоване стандарде од вртића до 12. разреда, што је наш еквивалент завршене средње школе. Овај документ прописује које вештине ученици треба да савладају да би почели да раде или да би наставили са студијама. *Стандард заједничког језика (Common Core Standard)* не прописује обавезно учење писаних слова, већ га оставља као изборни предмет. Одлуку о наставку или прекиду учења писања доносе државе, области, школе и учитељи (Shapiro 2013).

Они који су одлучили да искористе слободу избора и искључе учење рукописног писма из курикулума својих школа, правдају ту одлуку преоптерећеним нефлексибилним распоредом часова у којем морају да направе места за предмете и области које су прописане основним националним курикулумом. Бројни амерички директори, учитељи и стручњаци из сродних области у образовном систему прогласили су тада рукописна писма застарелим, непотребним, умирућом уметношћу и традиционалном вештином коју треба заменити постојећом технологијом (Braiker 2011).

Учење писања није ни међу вештинама које се вреднују указом „Ниједно дете остављено на цедилу“ (*No Child Left Behind*), који је Конгрес САД донео 2001. године. Овај документ подржава реформу образовања која се заснива на постављању високих стандарда и успостављању мерљивих циљева за побољшање индивидуалних резултата ученика током основног и средњег образовања. Указ тражи од америчких држава процену основних вештина, међу којима није писање руком. Школе морају да прате захтеве овог указа да би добиле финансирање из државног буџета (*ibid.*). Конзервативне струје у САД оштро су реаговале на иницијативе да се укине писање руком у школама. Професорка историје на Државном универзитету Њујорк у Бафалу Тамара Плакинс Торнтон (Tamara Plakins Thornton) истиче да то није први пут да се обнавља интересовање за рукописно писмо, који она сматра застарелим. Напомиње да се рукописно писмо враћа на велика врата у снажним културним кризама, као што су биле оне 1900-их, кад су САД имале имигрантску кризу, као и 1960-их, током антиратног покрета и сексуалне револуције. Сматра да је потка и

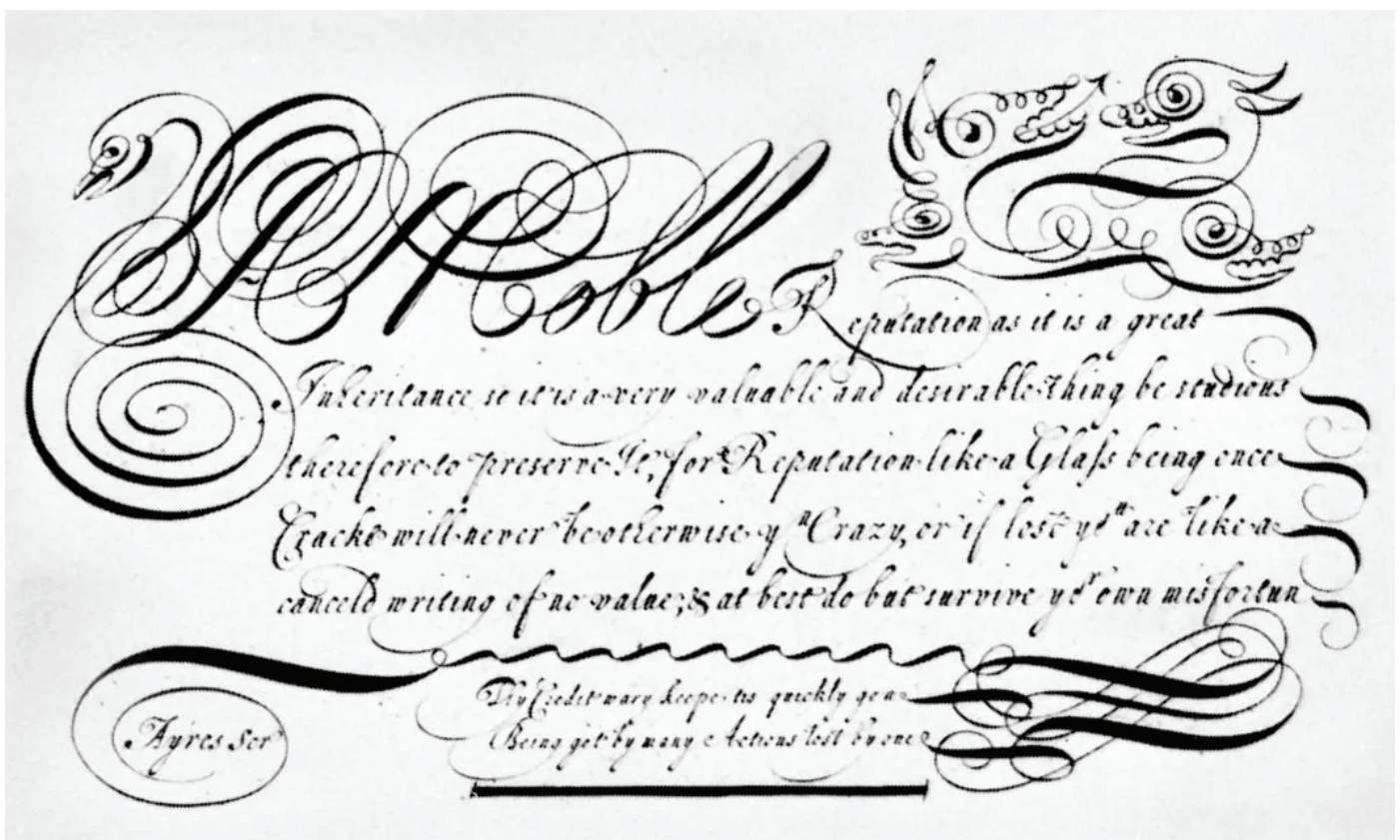
сублиминална порука промоције и подржавања рукописа инсистирање на праћењу правила и додаје да се власт враћа прошлости када садашњост делује застрашујуће, а будућност још горе. То је, према њеном мишљењу, борба конзервативне стране против културне промене (Tully 2019). Овај став можемо боље разумети тек кад се упознамо с историјом писаних слова у Америци и сазнамо да је Америка имала процвате рукописне праксе током председниковања републиканских кандидата. Имајући на уму поуке о америчком контексту приче о рукопису, можемо дубље сагледати ову тему учећи и о историјама рукописа у другим државама.

Ехо изјаве Еразма Ротердамског цитиране у првом поглављу овог рада налазимо код Гејне Скот (Gayna Scott), предводнице *Кампање за њисана слова (Campaign for Cursive)* америчке фондације за анализу рукописа, чији је циљ био да обучи учитеље писања како да уче децу рукописном писању. Слично Еразму, рекла је да су писана слова тема с изненађујуће много емотивног и политичког набоја (Rueb 2019).

Три „Р” (енгл. *READING, wRITING, aRITHMETIC*) – читање, писање и аритметика, вештине које се сматрају примарним задатком основног образовања, одувек су биле основа америчког образовног система. Идеја о промени основних, историјски и културно-специфичних уверења у многим изазива немир, јер људи често везују за рукопис важније асоцијације. На пример, велики број Американаца сматра да познавање писаних слова значи да је особа образована. Цивилизовани људи уче своју децу тој вештини. Потпис је знак аутентичности, индивидуалности, јединствености (Trubek 2016, 8).

Неке америчке области уопште нису искључиле рукописно писање из праксе. После првог таласа искључивања писања из програма због измена у закону, када су се слегли утисци и пракса дала повратну информацију о првим резултатима избацивања писања руком из курикулума, неке школе су промениле став и вратиле учење рукописних писама у наставу.

Већ од 2013. године неке измене на локалном нивоу довеле су до тога да су 24 америчке државе захтевале неку врсту обуке из рукописног писања. Вирџинија Бернингер (Virginia Berninger), професорка у пензији с Универзитета у Вашингтону, закључује да, после укидања, поново откривамо писање руком. Каже да су људи погрешно закључили да нам рукопис више не треба откад имамо компјутере и додаје: „потребна су нам оба” (Engle 2019)..

Динамична, занимљива и добро документована историја модела рукописних писама у САД даје користан пресек проблема у вези с моделима по којима се учи рукописно писмо, који су се јављали кроз време и које су различити аутори третирали на своје начине и доприносили овом низу. Многа места саплитања истоветна су у свету ћирилице и латинице, јер су питања писма, бележења мисли, остављања трага оловком на папиру и покрета који је за то потребан, универзална. Искуство земаља у којима се користи латиница било ми је драгоцено за ово истраживање, јер су подаци и различити углови гледања на ову тему лако доступни и бројни.

Прича о америчком школском рукописном писму почиње с лондонским калиграфима. За њихову промоцију најзаслужнији је Џорџ Бикам (George Bickham), захваљујући ком су тамошњи рукописни модели отишли и преко Атлантика. Американци су усвојили ове стилове и надовезали се својим стилистичким и методолошким додацима за обуку у писању.

КОПЕРПЛЕЈТ (COPPERPLATE)

Коперплејт је један од најпознатијих и најцењенијих калиграфских стилова. Постао је изузетно распрострањен између 17. и 18. века, када је постао доступан у штампаној верзији захваљујући лондонском граверу Џорџу Бикаму, који је у књизи *Универзални краснописец* представио радове 25 тадашњих најистакнутијих лондонских калиграфа (Bickham 1760?). То је изразито декоративан стил писања преузет с гравуре којој је у рукописној форми фокус био на уживању у наглашено индивидуалном и распеваном исписивању писама у личној кореспонденцији. За потребе трговине у САД и бирократије у Великој Британији, тадашњи професионални писари, међу којима су Плат Роџерс Спенсер (Platt Rogers Spencer), Вер Фостер (Vere Foster) и Остин Норман Палмер (Austin Norman Palmer), на основу коперплејта осмислили су поједностављене и осавремењене моделе писама намењене учењу у школама.

GEM CITY BUSINESS COLLEGE

AND

INSTITUTE OF PENMANSHIP,

Nos. 508-509-510 Maine Street.

D. L. MUSSELMAN, Principal and Proprietor.

Quincy, Ill. Dec. 11 1884
Henry Adams.

Dear Sir: We take pleasure in sending you by this mail, College four containing terms of tuition board, and full information concerning this school.

We have an excellent institution, with a thorough and practical course of study, elegantly furnished rooms, and experienced teachers. Our students, on completing the course, are eminently successful as accountants, teachers, and business men.

Life Scholarship is \$60, and gives the student all the time desired to complete the course, which usually requires about six months.

We procure good board for our students, at from \$3⁰⁰ to \$3⁵⁰ per week. Hoping to receive your patronage, I am
Very truly yours,

D. L. Musselman, Prin.

СПЕНСЕРИЈАН (*SPENCERIAN*)

Спенсеријан је био најпознатији начин писања у САД од 1850. до 1925. године и апсолутни стандард до појаве писаће машине. Тадашњи председник, републиканац Џејмс Гарфилд (James Garfield), представио је спенсеријан као модел који представља понос државе и огледало националног школства, а приручници су промовисали ово писмо као алат за боље запослење за мушкарце и истицали га као показатељ доброг образовања америчке домаћице.

Како бисмо разумели актуелна превирања, реакције и ставове на тему релативизације потребе за рукописом у националном курикулуму САД, важно је споменути разлог раширености овог писма на пословним колеџима. Наиме, спенсеријан је постао раширен због познанстава и утицаја у лобирању за улазак у образовни систем који су Плат Роџерс Спенсер, креатор писма, и његови сарадници и наследници имали у америчком друштву. То умногоме објашњава данашњи став Америке према рукописним писмима у школама. Док не схватимо овај друштвени, политички, културолошки и економски аспект који поставља спенсеријан, не можемо разумети узаврелост око ове теме (Williams n.d.).

SPECIAL STUDIES OF THE CAPITALS, SMALL LETTERS, AND FIGURES

A B C D E E F G H I J K L M
 N O P Q R S T U V W X Y Z
 a b c d e f g h i j k l m n o p
 q r s t u v w x y z 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0.

Pupils who have studied and followed the explanations, suggestions, and instructions so far, will have sufficient control of the muscular movement to master easily the letters on this page.

Those who have not been thorough in studying the instruction and practicing the drills should review. Nothing less than failure can follow superficial study.

The capitals, small letters, and figures are given at this point for

convenient reference, and an effort should be made hereafter to employ these forms in all the written work.

One lesson each week should be devoted to special study and practice of the capitals until they are mastered.

Capitals, small letters, and figures will all be taught thoroughly in the following lessons.

A few minutes in the right way are worth more than hours of practice in the wrong way.

Your Town, Jan. 30, 1915.

The A. N. Palmer Co.,
 New York City.

Gentlemen;- I have completed the lessons in the Palmer Method of Business Writing, and herewith submit my examination. I have tried to follow closely the printed instructions in the manual, and hope to obtain a Final Certificate.

Awaiting your decision, I am,
 Sincerely,

ПАЛМЕР (PALMER)

Палмеров метод је осмишљен као поједностављени модел спенсеријана и својевремено је био најпопуларнији модел писања. Када је 1894. године представљен у приручнику *Палмеров водич за њословно њисање*, понудио је иновације које су му донеле популарност, па је око 1910. преузео примат у САД (Palmer 1935).

Палмер описује приручник као публикацију која има за циљ да свакога научи да пише читко и течно са становишта покрета. Истиче и да се приручник не бави граматиком и стилем израза. Палмер заправо не прописује стил, као његов претходник, него даје питкији, једноставнији костур слова на којем свако може да гради индивидуални стил. Апсолутни фокус ставља на покрет, односно моторику при писању.

У светлу мог истраживања, а с циљем да пронађем адекватну форму слова прилагођену почетницима у рукопису – деци од шест до седам година, скренула ми је пажњу неадекватност овог модела за ниво развоја моторичких способности деце узраста којем је намењен приручник. Ипак, Палмер у уводу декларише свој приручник као методолошки сасвим другачији од дотадашњих. Он не подучава по принципу копирања задатог модела који захтева механичку прецизност и тачност и лишава исписани текст карактера појединца који га исписује. Претходни модел описује као немогућ и беживотан идеал који је тежак за децу, па очекивано води у неуспех (Palmer 1935, 2). Палмер каже да је доказано да су дотадашњи модели копирања убијали индивидуалност и онемогућавали слободу покрета. Управо је слобода покрета основа његовог модела, а понављањем вежби ученици стичу навику у писању. Након невештих почетака, са сваком наредном фазом писања очекује се напредак у елегантности и тачности исписа. Резултат треба да буде рукопис који отеловљује четири основе Палмеровог метода: читљивост, брзину, лакоћу и истрајност.

Палмеров метод, који се данас сматра неодговарајућим, прекомпликованим узорком који изазива одбојност и потребу за укидањем рукописа као праксе, био је, дакле, мекши модел у односу на претходника. Био је поносно представљен тадашњој јавности као конкретан и комплетан предлог, који се појављује у америчком школству после праксе која је била на снази више од 50 година.

Zaner-Bloser

Aa Ii Qq Ff

Aa Ii Qq Ff

G

big sphinx of quartz

abcdefghijklmnopqrst

vwxyz

0123456789

Слика 29. Wikipedia. n.d. Sample of the popular Zaner-Bloser teaching cursive
Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zaner-Bloser_script_sample.svg

D'Nealian Manuscript

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii

Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq

Rr Ss Tt Uu Vv Ww Xx Yy

Zz 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

Слика 30. GPodkolzin. 2014. An example of D'Nealian manuscript (also called print or block) writing.
Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/File:D%27Nealian_Manuscript.svg

У данашњем америчком школству доминантна су два модела: Занер-Блосер (Zaner-Bloser) и Денилијан (D'Nealian). Ова генерација инструкција за учење писања рукописних писама произлази из спенсеријана и Палмеровог модела.

ЗАНЕР БЛОСЕР (ZANER-BLOSER)

Занер-Блосер је метод који је око 1950. године сменио дотад доминантан Палмеров. Осмислили су га Чарлс Занер (Charles P. Zaner) и Елмер-Блосер (Elmer W. Bloser), инструктор спенсеријана, који је основа овог метода.

Циљ модела Занер-Блосер је био лакши прелазак са *ш̄ш̄ам̄ӣаних* на *ѝисана* слова. Креће се од *ш̄ш̄ам̄ӣаних* слова и прелази на *ѝисана* с циљем да се што брже развије способност писања.

Занер-Блосер је променио препоруку покрета, смањивши опсег покретљивости делова склопа задуженог за писање. Прсти су постали фиксни, на супрот Палмеровим препорукама.

ДЕНИЛИЈАН (D'NEALIAN)

Денилијан је метод који је шездесетих година 20. века развио амерички учитељ Доналд Турбер (Donald N. Thurber). Произашао је из Палмеровог метода и имао је циљ да, после Занерових и Блосерових препорука и искуства, даље унапреди и олакша ученицима прелаз с писања *ш̄ш̄ам̄ӣаних* на *ѝисана* слова. Ушао је у употребу 1978. године.

Његова оба модела слова, *ш̄ш̄ам̄ӣана* и *ѝисана*, графички карактерише то што имају нагиб. Такође, ни у једном другом писму намењеном за учење писања први, уводни *ш̄ш̄ам̄ӣани* модел није толико графички близак рукописном. Та уводна форма писма се у овом предлошку не зове *ѝринѝ* (*ш̄ш̄ам̄ӣана* слова) него *манускриѝ*. То је Турберова иновација у методологији и графичком експерименту.

Специфична је и прелазна фаза између два модела. Првим словима се додају излазни потези, такозвани „мајмунски репови”, који би требало да уведу ученике у повезивање слова и олакшају прелазак на рукописни модел. Управо је то место конфликта и подељених мишљења

у расправама о овом начину подучавања рукописа. Неки сматрају да је то логичан пут, а други да је додавање излазних потеза непотребна међуфаза која компликује процес учења писања (Hartford Courant. 2010).

И Занер-Блосер и Денилијан упућују ученике на писање повезаних слова уз што мање одвајања оловке од папира, што је њихова битна разлика у односу на претходнике. То је важно, јер се писање које изискује мање потеза брже бележи у мишићној меморији. Тако се могу смањити грешке у словним формацијама. Ово је један од важних аспеката који људи из праксе данас узимају у обзир када одлучују по ком моделу ће радити, уколико имају простор за ту одлуку. Иако су оба модела добра, чини се да је Денилијан мало бољи због нагиба који је близак природи рукописа.

УЈЕДИЊЕНО КРАЉЕВСТВО

Као и у САД, јавност у Уједињеном Краљевству озбиљно се позабавила релевантношћу рукописа у савременом добу и једнако укључила образовни систем и јавност у дискусију.

Чланак у листу „Гардијан” преноси податке истраживања из 2012. године, које каже да трећина учитеља у настави користи *писана* слова, 8% пише *шћамћаним*, а остали, односно велика већина, користе хибрид та два. Велики део расправе у САД водио се управо око тог хибрида. У таквом писму, нека слова су повезана а друга нису, а примећено је и да долази до мутираних комбинованих курентних и верзалних слова (Jenkins 2015).

Расправе на ову тему у Уједињеном Краљевству другачије су од оних у Америци. Углавном се закључује да су вештине које дете стиче писањем руком сличне онима које се стичу музиком – резилијентност (флексибилност, еластичност), креативност и способност за друштвену интеракцију. Истичу да није само реч о механичким вештинама, него о начину на који деца уче. Стога сматрају да је учење писања руком део обуке за живот (Swain 2018). Примећују и разлику између модела по којима уче деца у САД и Француској, насупрот британским, те констатују да амерички и француски модели утичу на то да рукописи касније изгледају униформно, док је хаотична експресивност сјај енглеског рукописа (Jenkins 2015).

Британско Национално удружење за рукопис⁸ бави се подизањем свести о писању руком као кључном компонентом писмености. Удружење има циљ да промовише и подржава добре праксе у настави почетног писања, као и да промовише писање неповезаног рукописа (енгл. unjoined handwriting) за почетнике. Чини се да је тако због тога што деца у Уједињеном Краљевству крећу да уче да пишу *шћамћана* слова између четврте и пете године, док *писана* слова уче да пишу са седам година.

⁸ Видети више о Удружењу на: <https://nha-handwriting.org.uk/>.

VERE FOSTER'S COPY-BOOKS

VERE FOSTER'S Copy-books are issued in three styles of writing. (1) BOLD WRITING, a legible, cursive business hand, embodying the principles essential to fluent writing; (2) MEDIUM WRITING, in which the body

and the junctions effected so as to render such a method of writing natural and easy. The most important points to be observed by the teacher are:—

1. Formation of the letter a.—Commencing on the

The better part of valour is discretion.

Line from Bold Writing Copy-Book, No. 17.

The better part of valour is discretion.

Medium Series.

The better part of valour is discretion.

Same line as above, written in Style of Upright Series.

strokes are lighter and the slope rather less than in the BOLD SERIES; (3) UPRIGHT WRITING, in which the slope is less than in either of the other series, while still sufficient to keep the writing from settling into backhand.

The essential principles of Vere Foster's system may be briefly stated as follows:—

From the beginning of their training pupils are taught to write words **continuously**, that is, from end to end without lifting the pen, and the characters are formed

base-line with the *hair-stroke*,¹ the hand is carried up, then well to the right to form the top of the oval, then *back* a certain distance over the hair-stroke, round to complete the oval, and down for the down-stroke, and finishing the final hair-stroke at the upper line, as here shown in BOLD, MEDIUM, and UPRIGHT styles. All this is done *in one operation* with-

¹ The term *hair-stroke* is used for the sake of convenience, though Mr. Foster did not approve of very fine up-strokes, or *hair-strokes* as usually understood.

(Continued on page 3 of Cover.)

(COMMERCIAL TERMS)

(23)

Assets, Capital, Stock— All property, whether in cash or goods, in any business.

Liabilities— All obligations of an individual or company.

Audit— A scrutiny of accounts to ascertain if properly stated.

Balance— Difference between debits and credits.

Discount— Allowance generally made for payments in cash.

Firm— The style or title of a mercantile company.

Guarantee— An engagement for some debt, or performance of some duty.

Слика 31. Vere Foster. 1906. Vere Foster's new civil service copy-books, medium series.

Извор: <https://digitalarchive.tpl.ca/objects/330108/vere-fosters-new-civil-service-copy-books-medium-series-1>

Слика 32. Vere Foster. 1906. Vere Foster's new civil service copy-books, medium series, 23.

Извор: <https://digitalarchive.tpl.ca/objects/330108/vere-fosters-new-civil-service-copy-books-medium-series-1>

На тлу данашњег Уједињеног Краљевства рукописни стилови писања латиничног писма популаризовани су с првим приручницима за писање који су се појавили око 1570. године. Викторијанци су користили коперплејт с танким и дебелим потезима, који је постао основа за школска писма. Као што је већ споменуто, он се даље развијао, не само у Великој Британији него и у САД.

Локални британски стилови који су важни у настави почетног писања су раундхенд и Вир Фостер јавна служба (*Vere Foster civil service*), стил који је Вир Фостер развио крајем 19. века.

Ови историјски британски модели рукописног писања су благо калиграфске праксе, али су, као превише комплексни, огроман баласт у настави почетног писања, који свој утицај има и у данашњој образовној пракси.

Усправни курзив

Важна тековина британске историје у светлу теме овог истраживања јесте увођење вертикалног курзива, то јест исправљање дотадашње удесно накошене осе рукописних писама.

У Енглеској је око 1830. године настао *Саниџарни покрет* (*The Sanitary Movement*) који је имао задатак да се позабави проблемима јавног здравља у доба растуће индустријализације и урбанизације. Најпре је фокус био на уклањању смећа из градова и на борби против заразних болести. Када је пак вођа покрета Едвин Чедвик (Edwin Chadwick), који је касније проглашен „сером“ (engl. *sir*), инкорпорирао у овај покрет јасан политички став, чишћење градова је, поред дословног, добило и фигуративно значење.

Саниџарни покрет се око 1880. позабавио и образовањем. За овај пројекат је интересантно то што је овај покрет тврдио да је наглашени нагиб слова у раундхенду, спенсеријану и Палмеровом моделу главни разлог за миопију код деце, па су предложили да се укине нагиб (The Cooper Union 2023, 37.23).

Sassoon Joiner

A mature 'joined-up' hand is the result of correct instruction from an early age. The Sassoon Joiner typefaces are a direct progression from the separate letters of Sassoon Primary and consist of several fonts which were specially created for use with teaching cursive handwriting in a flexible way.

a logical handwriting style

Sassoon Linked Line with outline links and baseline

a logical handwriting style

Sassoon Linked with outlined links

a logical handwriting style

Sassoon Joined Line shows continuous joins on a baseline

a logical handwriting style

Sassoon Joined shows continuous joins

a logical handwriting style

Sassoon Pen Line is a more mature typeface with baseline

a logical handwriting style

Sassoon Pen is a more mature typeface

a logical handwriting style

Any letters can be unjoined at will in all fonts to illustrate pen lifts

Вертикални модел рукописног писма за наставу почетног писања брзо су усвојили и Французи кроз модел Ронд, Немци кроз модел Зутерлин шрифт (*Sutterlin Schrift*), као и Шпанија, Португалија, Италија. Слова су остала у великој мери декоративна. Неке земље, попут Холандије, увеле су, поред приручника с дотадашњим косим моделом, и усправни модел (*ibid.*).

Розмери Сасун

Најзначајнија фигура у овој области је Розмери Сасун, водећа експерткиња за рукопис, која је свој радни век посветила подучавању калиграфије у њеним различитим формама, за различите узрасте и различите потребе. Теми овог рада је близак њен комплет типографских писама намењен различитим фазама почетног писања, који је развијала с Ејдријаном Вилијамсом (*Adrian Williams*), дизајнером типографских писама, од 1985. до 2016. године.

Докторат из области типографије и графичких комуникација одбранила је на британском Универзитету у Редингу. Тема тог рада било је истраживање утицаја модела у настави почетног писања на везивање слова у дечјем рукопису. Током истраживања је схватила да потребе деце нису узете у разматрање у процесу осмишљавања наставе почетног писања, па је одлучила да то промени. Консултујући децу, направила је своју фамилију типографских писама намењену почетном писању. Истиче да је била запањена артикулисаношћу деце и да су њихове процене и коментари били важан алат за обликовање фамилије Сасун прајмери (*Sassoon Primary*) (*Sassoon Font n.d.*).

Главна идеја у осмишљавању типографског писма намењеног настави почетног писања била је да писмо треба да делује приступачно (енгл. *friendly*) и да слова морају да имају излазне потезе, линијце [*flickups*] како су их деца називала). Напомиње да је истраживање укључило само децу која користе енглески алфабет.

Сасун подсећа да увек треба преиспитивати актуелни стандард, чак и ако су га дефинисали такозвани стручњаци. Уколико се не слажете с налазима, увек треба да спроведете своје истраживање (*Typography day 2022*).

Британска мера емотивног приступа теми рукописа и практичности у овој области лепо је сажета у две њене изјаве:

„Рукопис је моторичка вештина.
Да би била ефикасна, мора бити аутоматска.“
(Sassoon 1986, 20)

и

„Рукопис је отисак сопства на листу.“
(Hastings 2004).

Lateinische

Lateinische

Schul Ausgangsschrift

Lineaturen

Vereinfachte Ausgangsschrift

Vereinfachte Ausgangsschrift

Vereinfachte Ausgangsschrift

НЕМАЧКА

Док САД и УК немају националне моделе писама по којима деца у школама уче да пишу, Немачка има такву традицију.

У Западној Немачкој се учио орнаменталан, али читак модел основне латинице (*Lateinische Ausgangsschrift*),⁹ док се у Источној касније појавила школска латиница (*Schulausgangsschrift*)¹⁰ која је личила на западни модел, али је имала мање петљи. Уједињењем Немачке усвојена је поједностављена латиница (*Vereinfachte Ausgangsschrift*),¹¹ која је и данас у употреби.

У фази преиспитивања релевантности курзива на светском нивоу, и у немачком школству се десила подела. Једни су се залагали свођење обуке у писању руком на писмо поједностављених облика (*die Grundschrift*), док су локални интелектуалци и представници више од 10.000 средњошколских наставника сматрали то издајом културног наслеђа и тврдили да ће поједностављивање форме писма довести до поједностављивања мисли. Тврдили су да се увођењем једноставнијег писма неће побољшати читљивост рукописа. Напротив, читљивост ће постати још гора, јер ће везивање слова остати недоречено и остављено ученицима да га сами осмисле. Сматрали су и да је увођење новог модела погрешна одлука, јер је дуготрајно писање моделом који захтева много подизања оловке од папира не само спорије него и заморно за децу (Pidd 2011).

Они који су се залагали за увођење поједностављеног модела жалили су се на нечиткост рукописа ученика. То, међутим, не имплицира потребу за избацивањем рукописног писања, него може да укаже на неадекватан модел по ком се учи и/или на погрешан методолошки приступ настави почетног писања. Многи немачки учитељи инсистирали су на томе да је терање деце да уче да пишу *̄исана* слова губљење времена, јер су у вртићу већ научили да пишу *ш̄ам̄ана*. Сматрају да ће деца самостално развити свој рукописни стил у будућности (ibid.). Остаје пак отворено питање на основу чега се развија рукопис ако дете уме да пише само *ш̄ам̄ана* слова.

⁹ Видети на: https://www.will-software.com/infos/schl_la.htm

¹⁰ Видети на: https://www.will-software.com/infos/schl_sas.htm

¹¹ Видети на: https://www.will-software.com/infos/schl_va.htm

Le modèle Écriture A

Le modèle de base

L'Écriture A
conserve des
lettres toutes
ligaturées
et des ascendantes
et descendantes
bouclées

ABCDEFGHIJKLMN

OPQRSTUVWXYZ

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

Le modèle Écriture B

Le modèle de base

L'Écriture B
assume des lettres
parfois détachées
des autres si leur
tracé ne permet
pas de former
une ligature.
Les ascendantes
et descendantes
ne sont pas
bouclées.

ABCDEFGHIJKLMN

OPQRSTUVWXYZ

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

ФИНСКА

Финска је једна од првих земаља која је прекинула с праксом обавезног учења рукописног писма у школама, јер тамошње образовне власти сматрају кориснијим вештине коришћења тастатуре. Мина Харманен (Minna Harmanen) из финског министарства образовања каже да деца немају времена да постану брза у писању, па им та вештина није ни корисна. Тако од 2016. ученици у Финској уче да пишу само *штампа* слова (Russell 2015).

ФРАНЦУСКА

Током раних 2000-их, на основу налаза које је дала неуронаука, француски законодавци су закључили да је пракса учења рукописног писма кључна за когнитивни развој деце. Због тога су одлучили да редефинишу свој однос према писаним словима. Сада у Француској деца са шест година, у предшколском узрасту, уче да пишу писана слова. Очекује се да до четвртог разреда умеју да формирају слова и да имају добар рукопис (Chemin 2014).

У покушају да реформише и осавремени почетно писање у школама, Министарство просвете је 2013. објавило две фамилије фонта (*Écriture A* и *Écriture B*). Модел А је традиционални модел писаних слова с петљама, док је модел Б савременији приступ с више одвајања оловке од папира при писању и с контекстуалним повезницама између појединих парова слова. Кад је реч о стилским специфичностима, важно је истаћи да оба писма имају усправну и косу варијанту, као и варијанте у којима су велика слова ближа штампаним и рукописном моделу курзивних верзала. Оба модела су доступна за бесплатно преузимање, што их чини лако доступним свим издавачима, наставницима и родитељима који учествују у процесу образовања деце. Уз фонтове су доступни и приручници за наставнике у којима се налазе информације о облицима и пропорцијама слова, као и о томе како се речи повезују у логичне целине.

Ricopia accanto

Le montagne piccole

m n v

Le punte

i u t p

Le asole

e l b f h

Le tonde

a o d g q c

Le corone

r z s

Le straniere

j k w x y

Ogni lettera ha i suoi segreti e si migliora un po' alla volta.

8

Ricopia accanto

Le montagne alte

M N U V

Le pance

O P B R

Le asole grandi

L E S

Le tonde grandi

A O Q C G

Le corone grandi

J F H Z Z

Le straniere

J K W X Y

Le lettere maiuscole sono difficili. Quando crescerai potrai usare delle semplificazioni.

9

Слика 36. Erickson. n.d. *Italiano in seconda con il Metodo Analogico*.

Извор: <https://www.erickson.it/it/approfondimento/italiano-in-seconda/>

Arpa, Bolle, Canditi,
Dischi, Elastici, Fiori,
Gelato, Hotel, Insetti,
Jolly, Kiwi, Lumache,
Menta, Nebbia, Olive,
Palline, Quadri, Ricci

Слика 37. Scrittura Corsiva. n.d. *Learn Handwriting*.

Извор: <https://www.scritturacorsiva.it/en/impara/>

ИТАЛИЈА

У Италији није постојала криза преиспитивања важности писања рукописног писма у 21. веку. Учење писаних слова је обавезно и постоји један прописани модел писма. Деца крећу у школу крећу са шест година и уче штампана, па писана слова, оба у првом разреду.

Од алтернативних алата за учење, занимљив је пројекат фонта *Italica*¹³ италијанске калиграфкиње Монике Денго. Овим фонтом желела је да пружи учитељима савремени алат за наставу почетног писања. Моника Денго је била инспирисана италијанским курзивом из 15. века. *Italica* је дигитална репродукција методологије учења делимично калиграфског рукописног писања коју је Моника Денго развила у раду с ученицима. Потези слова чувају карактеристике и рустику ауторкиних оригиналних исписа. У осмишљавању и извођењу овог типографског писма, фокус је био на једноставности, па нема ни декоративних ни личних стилистичких елемената. Идеја је била да се направи идеалан предложак за учење који омогућује деци да касније, из солидне базе, развију свој јединствени стил.

¹³ Видети на: <https://www.scritturacorsiva.it/en/font/>.

A B C Č Ć D Đ E F G H I J K L M N
O P R S Š T U V Z Ž Q W X Y
a b c č ć d đ e f g h i j k l m n o p r s š t u v z ž
dž lj nj Dž Lj Nj g w x y

Слика 38. Hrvatski pravopis. n.d. Slova. Školsko rukopisno uspravno pismo.
Извор: <http://pravopis.hr/slova/>

A B C Č Ć D Đ E F G H I J K L M N
O P R S Š T U V Z Ž Q W X Y
a b c č ć d đ e f g h i j k l m n o p r s š t u v z ž
dž lj nj Dž Lj Nj g w x y

Слика 39. Hrvatski pravopis. n.d. Slova. Školsko rukopisno koso pismo.
Извор: <http://pravopis.hr/slova/>

ХРВАТСКА

На Учитељском факултету Свеучилишта у Загребу 2006. године, уз подршку Министарства знаности, образовања и спорта, покренут је научно-истраживачки пројекат „Језично-ликовни стандарди у почетном читању и писању на хрватском језику”, који је завршен 2013. године. Његов резултат било је ново национално школско писмо. Писмо се састоји од четири облика: формално усправно писмо, формално косо писмо, рукописно косо писмо и рукописно усправно писмо.¹⁴

Реберски, који је аутор типографских писама, назива формалним писмо које се дотад звало ШТАМПАНА слова, док су рукописно писмо дотад била ПИСАНА слова. Редослед учења је остао исти – формално, па рукописно. Учење почиње формално усправним обликом, намењеним упознавању ученика с облицима слова. Формално косо писмо је осмишљено као повезница с рукописним (Bežen i Reberski 2014).

Код рукописног писма основни облик је кос, док је усправни описан као варијанта која је леворукима згоднија за писање. Рукописно писмо је повезано и одстрањене су све ознаке индивидуалне стилистике.

Да би се подучавање школских слова што више олакшало свим учесницима у процесу учења, Реберски је, у сарадњи с проф. др. сц. Анте Беженом, написао и објавио приручник *Почетно писање на хрватском језику*, вероватно најдетаљнији и свеобухватнији приручник те врсте у Европи, а можда и шире (Bežen i Reberski 2014).

Најновији додатак истраживању историје и постојећих модела школског рукописног писма јесте Примаријум (Primarium) дигиталне словоливнице Тајптугедер (TypeTogether), објављен у јулу 2023. Овај растући пројекат има циљ да направи базу школских модела писама с фокусом на курзивна. Тренутно обухвата пресек 30 земаља које користе латинично писмо и представља 70 модела писама по којима деца уче. Резултат досадашњег истраживачко-прикупљачког рада је предлог модела типографског писма намењеног за учење повезаног латиничног писма. Детаљније ћу га представити у делу рада под називом БУДУЋНОСТ.

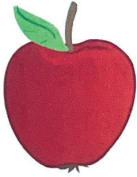

Ћирилица

Следи приказ актуелних модела писаних ћириличних писаних слова из неких од земаља које користе ћирилично писмо, закључно са Србијом коју представљам кроз словарице важећих акредитованих буквара.

МАКЕДОНИЈА

А а	Б б	В в	Т т
З з	Ѓ ѓ	Е е	Ж ж
К к	С с	И и	Ј ј
Н н	Л л	Љ љ	М м
Р р	Њ њ	О о	П п
Ц ц	С с	П п	К к
Ч ч	Ф ф	Х х	У у
	Ц ц	Ш ш	

Користи се усправно писмо старо 30–40 година. Није стандардизовано, па се у публикацијама користе различите варијанте.

A a 	Т т
B b 	Т т
2 g 	Ђ ђ
Е е 	Ж ж
З з 	Ѕ ѕ
У у 	Ј ј
К к 	Л л
Љ љ 	М м

АЗБУКА

А а	Б б	В в	Г г	Д д	Ђ ђ
Е е	Ж ж	З з	И и	Ј ј	К к
Л л	Љ љ	М м	Н н	Њ њ	О о
П п	Р р	С с	Т т	Ћ ћ	У у
Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч	џ џ	Ш ш

А а	Ђ ђ	В в	Г г	Д д
Ђ ђ	Е е	Ж ж	З з	У у
Ј ј	К к	Л л	Љ љ	М м
Н н	Њ њ	О о	П п	Р р
С с	Т т	Ћ ћ	У у	Ф ф
Х х	Ц ц	Ч ч	џ џ	Ш ш

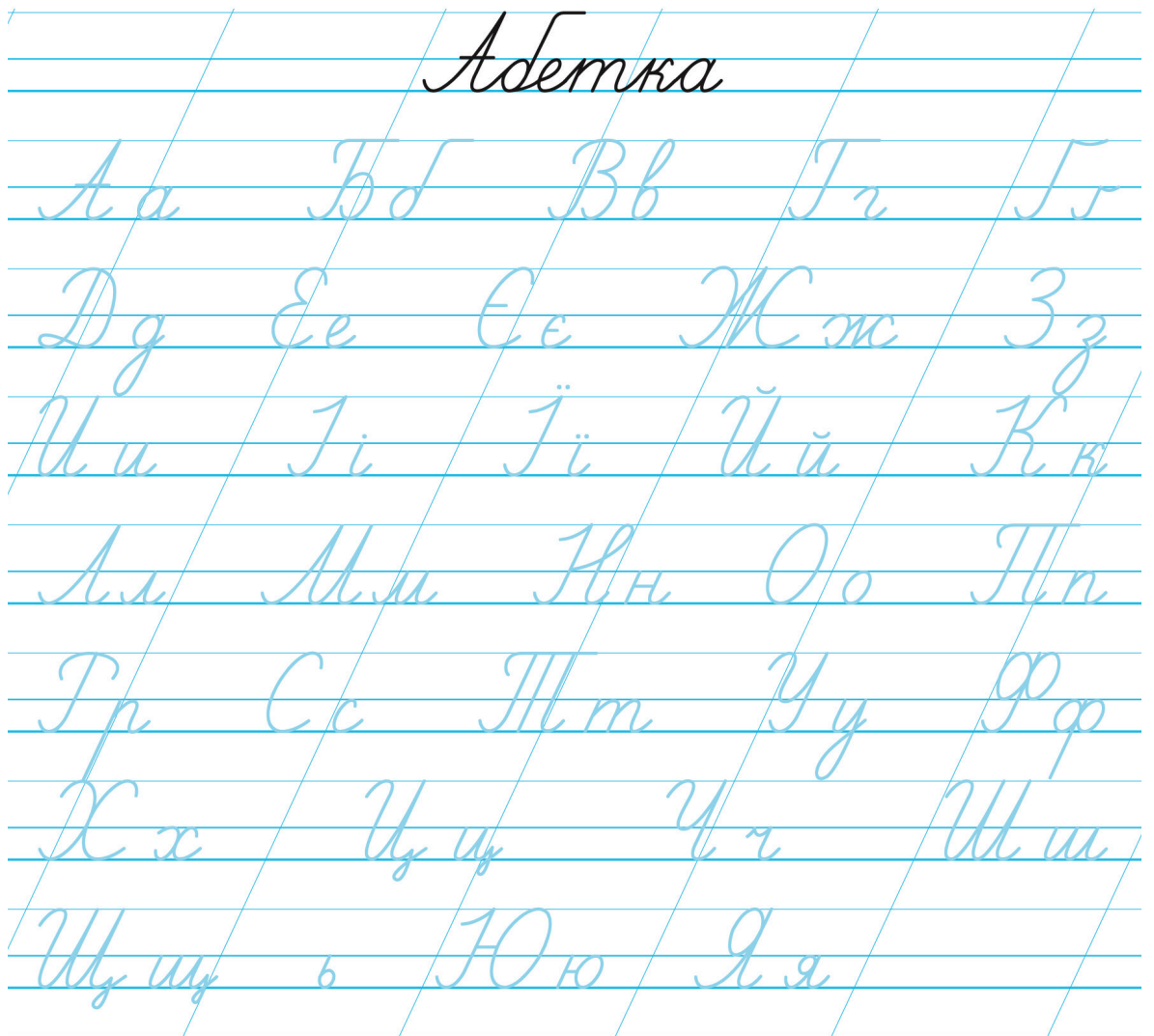

Азбука

Једини локални издавач уџбеника, Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево, ради по моделу слова из Правописа Матице српске из 2010. године, по препоруци Министарства просвјете и културе. За школску 2023/4. годину спремили су нови буквар, у ком су применили ново типографско писмо направљено по наруџбини.

Аа <i>А а</i>	Бб <i>Б б</i>	Вв <i>В в</i>	Гг <i>Г г</i>	Дд <i>Д д</i>
Ее <i>Е е</i>	Жж <i>Ж ж</i>	Зз <i>З з</i>	Ии <i>И и</i>	Йй <i>Й й</i>
Кк <i>К к</i>	Лл <i>Л л</i>	Мм <i>М м</i>	Нн <i>Н н</i>	Оо <i>О о</i>
Пп <i>П п</i>	Рр <i>Р р</i>	Сс <i>С с</i>	Тт <i>Т т</i>	Уу <i>У у</i>
Фф <i>Ф ф</i>	Хх <i>Х х</i>	Цц <i>Ц ц</i>	Чч <i>Ч ч</i>	Шш <i>Ш ш</i>
Щщ <i>Щ щ</i>	Ъъ <i>Ъ ъ</i>	Ь <i>ь</i>	Юю <i>Ю ю</i>	Яя <i>Я я</i>

СРБИЈА

За важећи стандард српске ћирилице узима се модел приказан у Правопису Матице српске. Српска ћирилична азбука, како је зову аутори Правописа, у овој публикацији је представљена формама курентних и верзалних слова сложених серифним типографским писмом у усправној и косој варијанти.

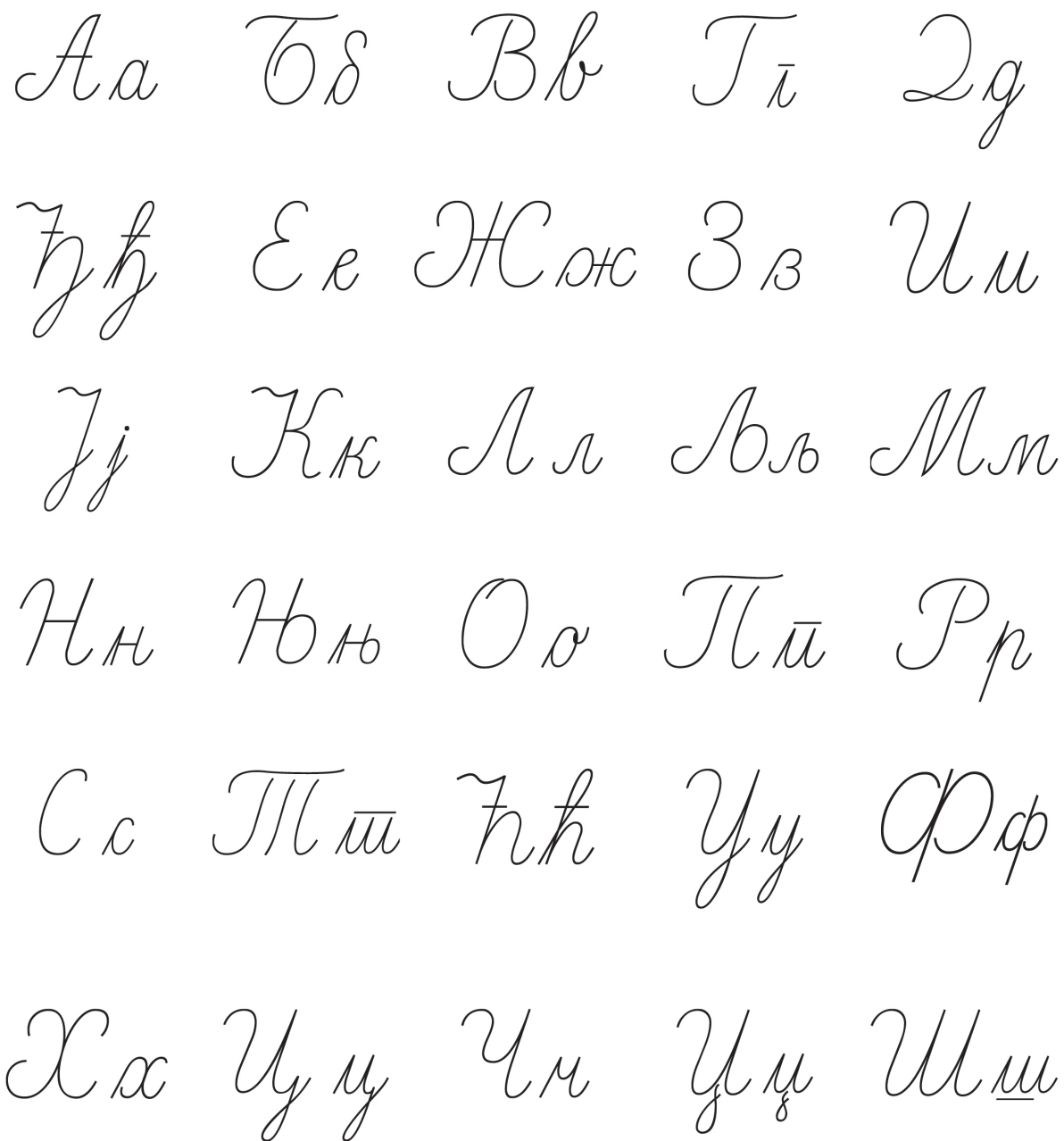
Након тога, следи илустрација која представља рукописно писмо, потписана као *уїрошћено букварско ѱисмо*, такође курент па верзал, азбука па абецеда. Потом је представљено *калиѱрафско букварско ѱисмо*, у ком су представљена декоративнија курзивна слова азбуке.

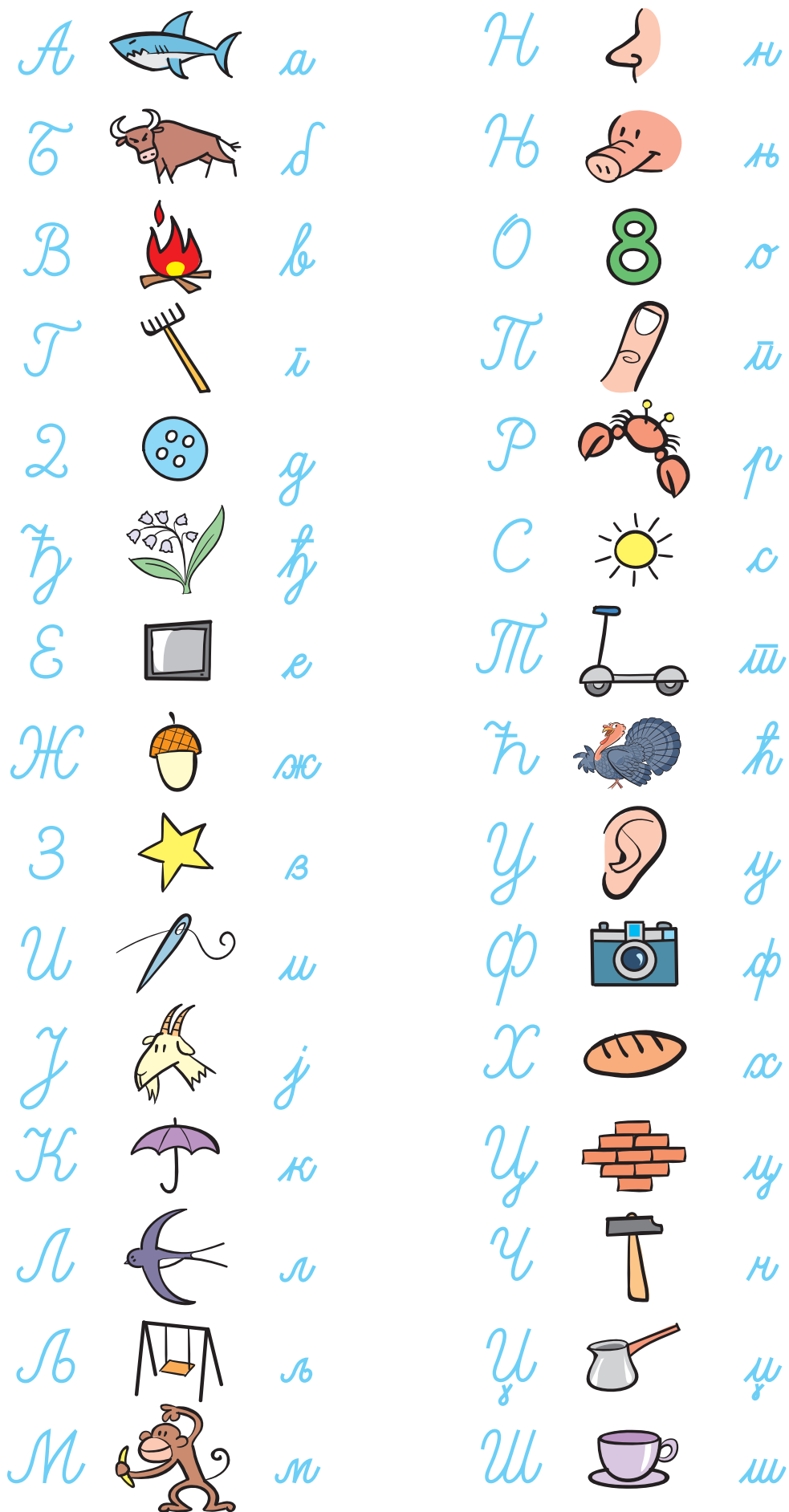
Оба модела букварских писама направио је Стјепан Филеки, калиграф и дизајнер типографских писама, некадашњи професор Писма на Факултету примењених уметности у Београду, коме је рад на букварском писму један од важних пројеката и професионалних доприноса. Његов модел слова појавио се у Правопису 1994. године, нешто измењен од стране филолога Митра Пешикана, једног од аутора Правописа. У издању Правописа из 1988. године изгледа слова није било.

Прописе који се односе на процес описмењавања поставља Министарство просвете, науке и технолошког развоја. То тело прописује национални курикулум и врши евалуацију уџбеника и приручника којима даје дозволу за улазак у државни образовни систем. По актуелним прописима, осам издавача присутних на локалном тржишту тренутно има акредитоване уџбенике за почетно писање у штампаном и електронском облику. То су Вулкан издаваштво, Бигз издаваштво, Дата Статус, Клет, Герундијум, Едука, Креативни центар и Фреска.

	А а А а		Н н Н н
	Б б Б б		Њ њ Њ њ
	В в В в		О о О о
	Г г Г г		П п П п
	Д д Д д		Р р Р р
	Ђ ђ Ђ ђ		С с С с
	Е е Е е		Т т Т т
	Ж ж Ж ж		Ћ ћ Ћ ћ
	З з З з		У у У у
	И и И и		Ф ф Ф ф
	Ј ј Ј ј		Х х Х х
	К к К к		Ц ц Ц ц
	Л л Л л		Ч ч Ч ч
	Љ љ Љ љ		џ џ џ џ
	М м М м		Ш ш Ш ш

ПИСАНА СЛОВА АЗБУКЕ

А а

Т т

Е е

И и

Л л

Н н

П п

Т т

Ф ф

Ч ч

Б б

Д д

Ж ж

Ј ј

Љ љ

Њ њ

Р р

Ћ ћ

Х х

У у

В в

Ђ ђ

З з

К к

М м

О о

С с

У у

У у

Ш ш

Аа, Мм, Уу, Пп Нн,
Оо, Сс, Ее Зз, Вв
Рр, Јј Уу, Шш
Тт, Пп, Лл, Љљ
Кк, Дд Уу, Џџ
Бб, Њњ Фф, Цц
Хх, Жж Чч, Ћћ

Сви акредитовани буквари у Србији имају у својим издањима писма која прате норму локалног писма.

Графички, могу се приметити варијације међу моделима рукописног писма у букварима, наставним листовима и словарицама поменутих издавача са акредитованом уџбеничком литературом. Те разлике се примећују у облицима словних форми, пропорцијама, нагибу, ширини слова и дебљини потеза линијских писама. Ове разлике се уочавају већ при прегледању словарица где су слова представљена табеларно, мимо коришћења у писању у тексту, где су слова повезана.

Када се погледају стране са текстом исписаним рукописним писмима које представљени издавачи користе у својим уџбеницима, могу се уочити неуједначени размаци међу словима, а на појединим местима и пропусти у повезивању слова.

Поменуте графичке и техничке карактеристике биле су фокус у мом раду на предлогу новог букварског рукописног писма.

БУДУЋНОСТ

Ново букварско писмо

Полазна тачка мог рада била је потреба да се осмислим ново, графички иновирано и технички унапређено типографско писмо које приказује модел школског рукописног писма у дигиталном облику. Намера је била да издавачи добију фонт који би постао окосница нових уџбеника и приручника за наставу почетног писања. То писмо би карактерисале разложне, логичне, јасне словне форме и тачне, доследне везе између слова у речима, које се аутоматски активирају при коришћењу фонта и које у процесу прелома уџбеника не остављају издавачима и њиховим дизајнерима графичке недоумице у раду са фонтом који представља рукописно писмо.

Учење деце да пишу руком на основу дигитално произведеног узорка може деловати контрадикторно. Ипак, потребно је да слова по којима се учи писање буду сведена на оптималне форме, очишћене од личних варијација које долазе из увежбаног рукописа. Слова се једино векторским цртањем у компјутеру могу артикулисати и унифицирати у прочишћене, јасне форме и увести у линијски систем који ће почетницима у писању дати увид у логику слова, њихову графичку повезаност и међусобне сличности и разлике. Такође, да би модел који се предлаже за праксу наставе могао да се примени у уџбеницима и приручницима, он у данашње време мора да буде приређен у форми дигиталног типографског писма, тј. фонта.

У овом процесу је изузетно значајно да пут до финалних предложених дигиталних форми крене од рукописних узорака и да се све време током грађења типографског писма у дигиталном свету подсећамо оригиналних рукописних облика и њихових међусобних спојева руком на папиру.

Писање руком на папиру, класичном или дигиталном (у истраживању сам користила оба), омогућава природан ток какав цртањем на компјутеру често превидимо или погрешно претпоставимо. С друге стране, потенцијална замка у писању руком је наша идеја о исправним основним облицима и спајањима слова, за коју се понекад испостави да је резултат нашег личног рукописа који често не преиспитујемо.

ТИПОГРАФСКО ПИСМО БУКВАР

Узевши у обзир све претходно изнето, у наставку доносим свој предлог новог букварског писма у форми дигиталног типографског писма.

Одликује га оно што је већ на почетку рада истакнуто као идеја, намера и циљ – словне форме су прочишћене и смекшане, а формат савременог фонта с потребним функционалним додацима чини га ефикасним и доступним алатом за примену у пракси креирања дидактичког материјала за наставу почетног писања.

Оно што доносим је у складу с општом рукописном традицијом и мојим досадашњим знањима, вештинама и искуствима у ауторском и наставничком раду у области калиграфије, дизајна типографских писама и графичког дизајна. Уз све то, у корену мог подухвата, ослонила сам се на свој осећај за графичку логику и естетику локалних форми слова која траже студиозно преиспитивање датости и налажење могућности за темељно графичко иновирање.

ОСНОВНА СЛОВА

Пут обликовања је кренуо од истраживања облика, ширине, нагиба, комплексности, декоративности, вијугавости потеза и функције тих форми. Када се елиминисањем декоративних елемената искристалише функционално, долази се до наизглед дискретних графичких промена које доносе знатно прочишћење и појашњење основне форме. Слова узорка постају једноставнија за сагледавање и учење кроз посматрање и имитирање, а истовремено дају простор за личне интерпретације кроз аутоматски рукопис у каснијим фазама писања.

Једна од првих и вероватно радикалнијих одлука у мом предлогу модела, бар посматрајући досадашње облике по којима се у Србији и региону учи почетно писање, било је доношење облика слова у њиховој основи, то јест без делова везних потеза који стоје у опису појединачних слова као њихов саставни део. Ти улазни потези, „репови” које слова имају с леве стране служе најави њиховог везивања у низ у грађењу речи. Одлука да представим основни облик слова̄ долази из потребе да деци пружим најједноставније и напрочишћеније примере у овом шифрарнику како би их њихов мозак и цело тело лакше перципирали, ископирали писањем и запамтили.

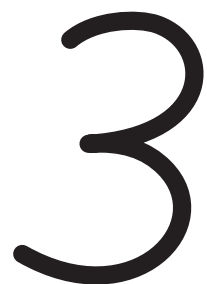
Да бих направила такав корак, вратила сам се на почетак приче. Рад са студентима калиграфије на Факултету премењених уметности стално ме враћа на основу облика слова. У школском рукописном писму постоје елементи који се подразумевају и не преиспитују се.

Покушала сам да слова из модела по којима се учи почетно писање погледам очима детета од шест година које се први пут среће с писаним словима у обавезној полугодишњој припремној настави за школу и закључила:

Ово није облик слова з!

Ово је:

а б в і г д њ е ж
з ц ј к л љ м н
њ о њ р с ш њ
у ф х ц ч ц ш

Слика 55. МАЛА СЛОВА ЋИРИЛИЦЕ

а в с ч ч' д д' д'' д''' е ф г х и ј к л љ
м н њ о р с ш т у в з ж' q w x y

Слика 56. МАЛА СЛОВА ЛАТИНИЦЕ

Тако је настао овај основни комплет словних облика без делова везних потеза.

Како се у разговорима на тему школских писаних слова често поставља питање да ли слово ш треба да има цртицу испод, згодно је навести званичну напомену из Правописа на ову тему. У њој стоји: „Писање цртице испод рукописног слова ш није правило, али није ни сувишно ако је склоп речи такав (нпр. шишмиш, шишати, штитити, тишина и сл.) да би се тиме олакшало брзо читање” (Пешикан, Јерковић и Пижурца 2010, 20).

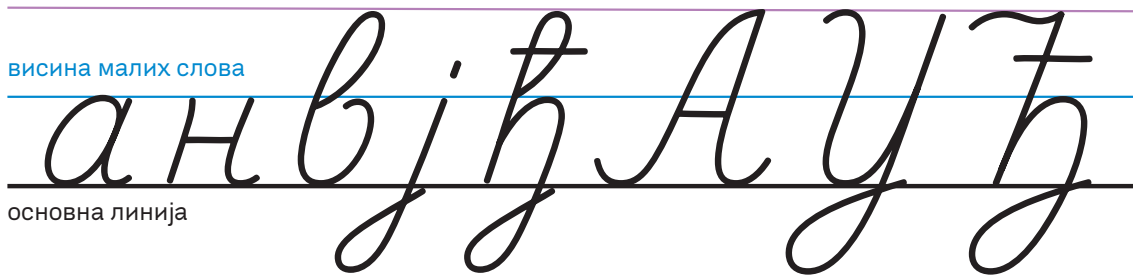
Одлучила сам да стандардно, основно слово има доњу црту, јер би писање слова без црте, уз напомену да се она додаје у зависности од околности у којима се нађе слово, било превелико очекивање од деце узраста у којем уче да пишу писана слова. Учење слова је већ довољно комплексан задатак да би му се додавале овакве варијабле као додатни проблем.

Како би био комплетан, технички исправан и користан током обуке почетног писања која се протеже кроз прва два разреда, фронт Буквар садржи и латинични скуп слова с локалним словним знаковима ш, ђ, ч, ћ, ж. Латинични комплет има потпуно другачију логику па је, иако велики број словних форми дели са ћирицом, био је засебна тема.

линија горњих продужетака = висина великих слова

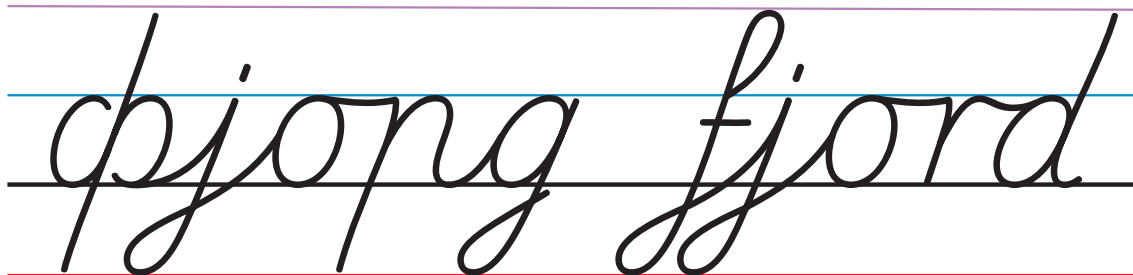
висина малих слова

основна линија

линија доњих продужетака

Слика 57. ПРИКАЗ ПРОПОРЦИЈА У ЛИНИЈСКОМ СИСТЕМУ

Слика 58. ПРИМЕР ПРОПОРЦИЈА У РЕЧИ, ЋИРИЛИЦА И ЛАТИНИЦА

ПРОПОРЦИЈЕ

На темељу закључака који су проистекли из посматрања предности и мањкавости историјских и савремених узорака, одлучила сам да предлог модела за почетно писање буде смештен у линијски систем у којем су горњи и доњи продужеци исте висине као тело слова. То значи да је укупна висина слова (M-square) подељена на три једнака дела. Висина малих слова (x-height) иста је као размак између горње линије малих слова и њихових горњих продужетака (*ascent*), као и мера од основне линије до линије доњих продужетака (*descent*).

Досадашњи модели, вођени традицијом наглашено украшених декоративних рукописних писама раундхенд и коперплејт, наследили су пропорције у којима је тело слова мало у односу на горње и доње продужетке, који имају значајан простор за „распеване” украсе. Школско писмо нема те потребе, па не треба да има такве карактеристике у погледу пропорција.

Једна од важних промена које доноси типографско писмо Буквар је уједначавање висина горњих и доњих продужетака и њихово доследно довођење на линије асцента и десцента. Таква структура и логика чине писмо значајно чистијим и лакшим за сагледавање, учење и памћење.

Велика слова се по горњој линији равнају с врхом горњих продужетака. То значи да је писмо Буквар смештено у четворолинијски систем.

А Б В Г Д Е
Ж З И Й К Л Љ
М Н Њ О П Р С
Т Ћ У Ф Х
Ц Ч Џ Ш

Слика 59. ВЕЛИКА СЛОВА ЋИРИЛИЦЕ

A B C Č Ć D Dž Đ E F G H I J K L Lj
M N Ŋ O P R Š Ţ T U V Z Ž Q W X Y

Слика 60. ВЕЛИКА СЛОВА ЛАТИНИЦЕ

ВЕЛИКА СЛОВА

Рад на верзалима за школска писана слова базира се на максималном ослобађању слова од декоративних елемената који их чине компликованим за разумевање, разлагање на елементе, копирање по предлошку и памћење.

Сви потези који граде велика слова су у пажљиво одмереним и изведеним закривљењима због сугерисања природе рукописне мекоће тока потеза, али су те кривине значајно блаже него у старијим предлошцима.

Размаци између потеза у оквиру слова одмерени су тако да праве доследан и ритмичан темпо писања. Читљивост која се тиме подстиче додатно је подржана додавањем белина на местима где могу да се десе запушавања словних форми, што је случај код троугластих слова А, М, Л, Љ.

Верзали су доследно уведени у четворолинијски систем. Сва тела слова су у висини великих слова, а доњи продужеци иду до линије асцента.

Уз мала, и велика слова су сада доследно артикулисана у кохерентну целину.

НАГИБ

Школски модел рукописног писма у Србији углавном је имао нагиб. Мој модел кроз писмо Буквар га задржава, не толико због традиције колико због логике тела. Нагиб је један од важних елемената рукописног наслеђа који вреди задржати.

Иако је енглески *Саниџарни ѱокреџ* средином 19. века донео измене које се у школским моделима на Западу од тада манифестују моделима с усправним писаним словима, природа рукописа је другачија. Све што сам истакла у раду излажући бројне увиде које су стручњаци из области писма и сродних области дали о току, ефикасности писања, положају тела и покрету при писању, говори у смеру тврдње да рукопис добија нагиб при сваком бржем писању. Зато и типографско писмо које претендује да буде модел за подучавање писања треба да прати природну основу рукописа и да има нагиб.

У мом предлогу новог модела букварских писаних слова нагиб није математички дефинисан, иако су моја истраживања кренула тим путем. Проналажење оптималног угла под којим стоје руком писана слова имао би за циљ дефинисање препоруке за добијање оптималног модела по ком се пише. Ипак, било је исправно унети атмосферу рукописних слова која покретом природно добијају искошење, без препоруке који би то угао био. Таква слова отварају простор за свакога да пронађе угао наклона слова који му одговара.

Од учитеља и деце се не очекује да математички прате прописани угао под којим се изводе слова, него да осете суштину писма које долази из комбинације физичких карактеристика тела и моторике извођења рукописа. Одатле, на лако схватљивој и јасној основи могу да граде рукопис с личним карактеристикама, међу којима је и нагиб под којим се пише.

ДЕБЉИНА ПОТЕЗА

Истраживање и уочавање места и начина употребе школског писма, као и савремених страних модела слова за почетно писање, недвосмислено је указало на то да је за овакво инструкционо писмо потребна само једна дебљина потеза, сврсисходно одмерена за величине у којима ће се користити у дидактичким материјалима за узраст од шест до осам година.

Увођење варијанте с танким и дебелим потезима који се постижу променом притиска на алат за писање није тема почетног писања, већ изборног програма предмета Лепо писање, који није био у фокусу мог истраживања.

ПОВЕЗИВАЊЕ

У техничком смислу, идеја рада на типографском писму Буквар била је да се направи прилагодљиви фронт, који ће, првенствено издавачима уџбеника и приручника за почетно писање, пружити савремен алат за рад на овим публикацијама.

Главни технички проблем код постојећих фонтова с моделом писаних слова је тај што се при њиховом коришћењу у тексту нису појављивала исправна везивања између свих парова слова, него само код стандардних, најбројнијих и уобичајених. Ћирилица има јако велики број сложених облика и разноликих начина њиховог међусобног повезивања.

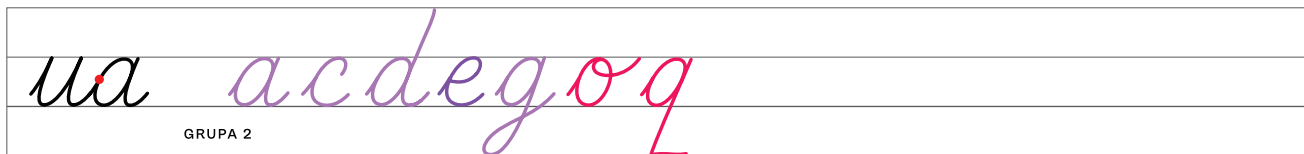
Од почетка рада на пројекту било ми је јасно да је ово критично место. То се испоставило као тачно све до краја израде фонтова.

Први значајан корак у разрешавању ове проблематике било је констатовање опција у везивању сходно анатомији слова и систематизацији везивања. Док сам посматрала леву страну слова, односно начин на који се слово везује за претходно, уочила сам да постоје четири могуће тачке везивања. Прва, најбројнија група слова има тачку везивања на сасвим горњој тачки силазног потеза који почињемо да пишемо од линије висине малих слова. Другу групу чине обла слова затворена с леве стране. Излазни потез претходног слова улива се у заобљење негде на средини висине малих слова. Трећу групу чине слова која имају заобљен отворени улаз с леве стране. Код њих је спој висок готово као код прве групе, али је заобљен као код друге. Последњу, најмању групу слова чине слова с доњим левим отвореним везним потезом, најнижом тачком везивања с претходним словом.

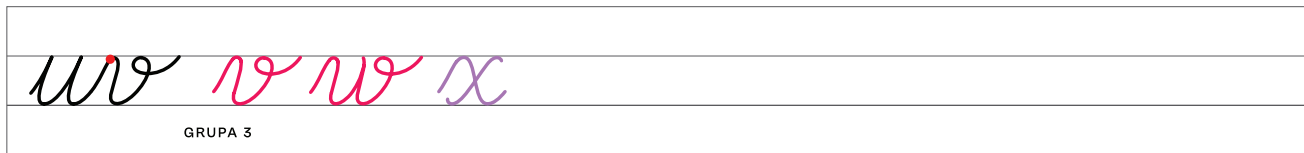
Следећа тачка сагледавања и систематизације веза била је десна страна везивања с наредним словом. Већина веза, њих 24, има типичан доњи излаз заобљен ка горе и лак за везивање с наредним словом. Преосталих шест слова садржи две групе формиране по облику с десне стране. Једну чине слова њ, б, ф, љ, која су обла и затворена с десне стране. Везе који се праве с њима су наметнуте и графички делују вештачки. Ипак, одлучила сам да такве, иако рогобатне везе оставим, јер су већу сметњу правиле паузе које су изгледале као рупе у течним низовима слова.

GRUPA 1

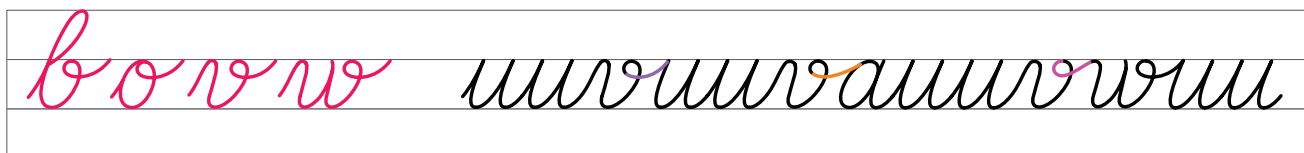

GRUPA 2

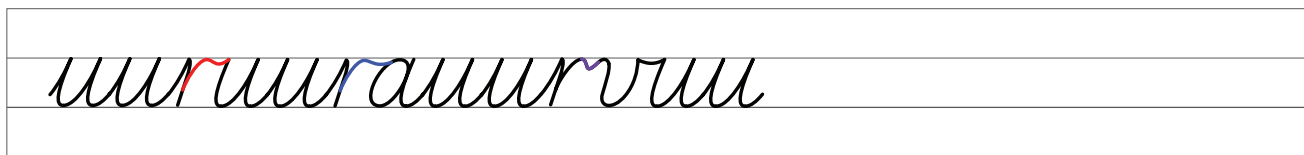

GRUPA 3

Слика 64. ГРУПИСАЊЕ МАЛИХ СЛОВА ЛАТИНИЦЕ ПО МЕСТУ ПОВЕЗИВАЊА СА ЛЕВЕ СТРАНИ СЛОВА

Слика 65. РЕШАВАЊЕ ПОВЕЗИВАЊА МАЛИХ СЛОВА ЛАТИНИЦЕ КОЈА ИМАЈУ ГОРЊИ ИЗЛАЗНИ ПОТЕЗ НАДЕСНО

Слика 66. РЕШАВАЊЕ ПОВЕЗИВАЊА МАЛИХ СЛОВА ЛАТИНИЦЕ КОЈА ИМАЈУ СПЕЦИФИЧНЕ ДЕСНЕ ИЗЛАЗНЕ ПОТЕЗЕ

Преостала два слова, в и о, у писању се завршавају затварањем заобљеног потеза у супротном смеру од наставка писања – налево.

Пошто је завршетак потеза код висине малих слова, логичан наставак за ова два слова је повезивање с наредним словом из позиције завршетка заобљеног потеза налево, а то се постиже петљом која враћа потез на ток надесно. Ово су специфичне позиције у ћирилици и такве петље постоје само на ова два слова.

У латиници, осим на словима која изгледају исто као у ћирилици, b и o, та ситуација, позиција и третман веза примењује се и на слова v и w, која се завршавају на сличан начин, заобљеним потезом налево на висини малих слова.

Остатак латинице је исто третиран у погледу систематизације и груписања слова по облику и типовима везова. Везови за већину слова познати су из ћирилице. Поред поменутих b, o, v, w, два специфична слова у латиничном комплету су r и q, која су захтевала посебан третман и везове с три типа левих веза које су морале бити засебно решене.

Пошто се рукописни верзали не користе у низу већ искључиво као почетно велико слово, везе с великим словима су мање комплексан захват. Потребно је решити само десну везу великог слова с првим малим у наставку. Такође, у повезивању великих слова занимају нас само леве везе малих слова.

Идеја је била да се постојећи принцип и модели левих веза на малим словима пренесу у повезивање с великим, што се испоставило као сасвим изводљиво.

А 2 Е Ж И К Л М Н

П ПС С Х Ч У Ш

Ђ Ј У Ц Ђ В З Љ Њ О

Ф Р Т

Ђ Ј У Ц Ђш Ђа Уз Ум

Ђ В З Љ Њ О

Ђш Ђаш Ози Омш

Ф Фш Фаш Фзи Фмш

Р Рш Раш Рзи Рмш

Т Тш Таш Тзи Тмш

Први корак у решавању веза између почетног великог и првог наредног малог слова у речи опет је било сортирање по облицима слова и њиховим десним завршецима.

У ћирилици се издвојило пет група слова, од којих, као и код малих, највећи број има једноставан десни излаз који се лако надовезује на наредно слово. Слично, мада нешто компликованије, јесте везивање слова Ћ, Ј, У, Ц, за која је било потребно направити другачије повезнице.

У сегменту затворених облих слова, слова Б, В, З, Љ, Њ, О имају донекле вештачку везу с првим наредним малим словом, која је очувана због досадашњег увреженог начина писања писаних слова у школи, где је један од главних захтева да сва слова буду повезана. У цртежима су постављене везе с представницима група по левим везивањима код малих слова словима и, а, з, м. Најнеобичнија и графички најизазовнија веза је она с групом слова које је представљало слово м. Иако би, према графичкој логици, ту требало да се направи пауза, а следећа опција аутоматског рукописа да се из затвореног заобљеног верзала једним окомитим потезом надоле и заобљено надесно започне наредно слово м, л или љ, то није јасан начин за почетнике јер не крећу тим потезом на сасвим доњој тачки верзала, већ га могу започети било где и тако изменити облик слова и нарушити читљивост. Због тога је и у овом случају остављена веза коју деца познају из повезивања малих слова.

Насупрот томе, одлучила сам да направим прекид код слова Р и Г, јер је веза деловала потпуно страно. С обзиром да су та два слова изразито налево накошена, повезивање из доње десне тачке реметило је густину и читљивост низа.

L R Z Lm Zam Rm

G Gm Gam Gm

D Q Dm Dam Dm

T V W Tm Tam Tm

N Nm Nam Nm

Lm Lam Lm

Fm Fam Fm

Слика 68. ГРУПИСАЊЕ ПРЕОСТАЛИХ ВЕЛИКИХ СЛОВА ЛАТИНИЦЕ КОЈА ИМАЈУ ОБЛИКЕ ДРУГАЧИЈЕ ОД ВЕЋ ПРОСТУДИРАНИХ ВЕЛИКИХ СЛОВА ЋИРИЛИЦЕ. ГРУПИСАЊЕ ЈЕ НАПРАВЉЕНО ПО НАЧИНУ ПОВЕЗИВАЊА СА ПРВИМ НАРЕДНИМ МАЛИМ СЛОВОМ У НИЗУ. РЕШАВАЊЕ ТИХ ПОВЕЗИВАЊА СА СВАКОМ ОД ПРЕТХОДНО ПОСТАВЉЕНИХ ГРУПА МАЛИХ СЛОВА.

Повезивање великих слова латинице третирано је на исти начин као у ћирилици. Изузевши слова која су већ обрађена кроз ћирилични комплет, латинични верзали су сортирани у групе сродне по облику у погледу излазних потеза на које се надовезује прво наредно мало слово. Сва слова су решена по истој логици која је важила за ћирилицу.

Изузетак с прекидом у повезаном писању, који се због логике писања и читања у ћирилици појавио код слова Г и Р, овде се појављује у слову S.

Специфичан изузетак с повезивањем појављује се на слову F, које је течно и природно повезати из средњег хоризонталног потеза који иде надесно баш у висини малих слова. То чини овај потез најлогичнијим местом за наставак писања слова повезаних у реч.

ТЕХНИЧКИ АСПЕКТ

Основни циљ у раду на школским писаним словима јесте да се направи фронт у којем ће се аутоматски добијати тачна повезивања позивањем низа слова на тастатури. То важи за све комбинације слова. Да би то било могуће, потребно је укључити програмирање у прављење фонта.

Иницијална намера је била да се реше све специфичне везе помоћу опентајп програмирања. Током рада се, пак, испоставило да овакав фронт има толико правила и одступања од њих да би тај низ био сувише комплексан кад би се уписао у опентајп кôд. У наставку рада, накнадно написана правила у коду поништавала би она која су првобитно постављена. Досадашње опентајп програмирање с контекстуалним алтернацијама није било одговарајуће решење за овај пројекат.

Даље истраживање доступних алата у дизајну типографских писама за језике који имају повезана писма, као што су хебрејски, арапски, тајландски, скренуло је пажњу на могуће решење. За ова светска непрекинута писма користе се такозвани *конекџори*. То су елементи који се у фонту користе као повезнице између слова. Ове кратке линије различитих облика изведене су из претходно сортираних група слова и програмиране тако да се активирају и уметну као везни елемент за одређен пар слова. На тај начин се свако слово правилно везује за свако претходно и наредно слово, што је изузетно велики број комбинација, посебно ако се узме у обзир то да ово типографско писмо садржи комплетна велика и мала слова српске азбуке, абецеде и енглеског алфабета.

У актуелној верзији софтвера, фронт Буквар има 49 повезница за курент и 34 повезница за верзал. Ипак, могуће комбинације повезивања у писаним словима ћирилице нису у потпуности покривене ни помоћу ових повезница, па су најспецифичнији и најређи спојеви решени лигатурама, којих тренутно има 41.

а б в і д ђ е ж з и ј
к л љ м н њ о њ р с
ш ћ у ф х ц ч џ ш

Слика 69. ОСНОВНИ КОМПЛЕТ

а б в і д ђ е ж з и ј
к л љ м н њ о њ р с
ш ћ у ф х ц ч џ ш

Слика 70. СТИЛСКИ СКУП 1

а б в і д ђ е ж з и ј
к л љ м н њ о њ р с
ш ћ у ф х ц ч џ ш

Слика 71. СТИЛСКИ СКУП 2

Словима предвиђеним за повезивање у неиспрекидани низ помоћу повезница потребно је елиминисати делове улазних и излазних потеза. Таква слова нису погодна за самостално инструкционо коришћење, па је направљен посебан комплет који је предлог основе за упознавање ђака с основним облицима слова. Комплет се налази на позицији стилског скупа (Stylistic set) 1.

На позицији стилског скупа 2 налази се комплет слова с изгледима улазних и излазних потеза, који могу бити корисни онима који сматрају да је и таква слова потребно приказати у уџбеницима за почетно писање због увођења ученика у повезивање слова у низ. Стилски скуп 2 није предвиђен за слагање текста у низу. Томе служи комплет слова на основним позицијама, који је на том месту јер је писање текста у низу основна функција у раду са фонтом намењеном почетном писању.

Употреба стилских скупова није новост у дизајнерском софтверском окружењу. Нова је употреба повезница која ће основном скупу дати употребну вредност.

Да би се ова функција активирала у Ин Дизајну (*InDesign*) потребно је обележити опцију Adobe World-Ready Paragraph Composer у палети Paragraph.

Иста функција се у Адоби Илустратору (*Adobe Illustrator*) добија активирањем опције Middle Eastern And South Asian Every Line Composer, такође у палети Paragraph.

Поред овога, да би све испрограмиране функције радиле, у оба програма је потребно у раду са текстом изабрати неки од језика ком је званично писмо ћирилица. То се ради одабиром језика из листе у падајућем менију на дну палете Character.

Amsterdam Belgrade
Casablanca Denmark
Edision Finland Greece
Havana Italy Japan
Kilogram Liverpool
Madagascar Nicaragua
Oslo Panama Quebec
Roma Santiago Tripoli
Uruguay Vienna
Winnipeg Xylophone
Yokohama Zurich

Астїронаути Београд
Виљушка Гнездо Гуша
Ђурђевак Елементи
Животи Змија Истїра
Јајорчевина Крокодил
Локомотиива Љубав
Маестїрал Нежностї
Нјујорк Облак Пролетїе
Ружичњак Свїтац
Тшшина Ђуїрија
Универзум Формула
Хвала Цвети Чешња
Џивџан Школа

Закључак

Мој осећај за правац у ком треба водити школско писмо коинцидирало је с налазима истраживања стручњака из различитих области која се баве моторичким способностима деце у узрасту у којем почињу да уче писање, различитостима у њиховим способностима у добу у којем се упознају с овом тематиком, те разликама у карактеристичним развојним способностима различитих полова, у склоностима и способностима девојчица и дечака за извођење специфичних потеза које чине писана слова школског писма, као и разликама у капацитету сваког појединачног детета. Он такође долази у тренутку кад су се слегле расправе на Западу и кад су земље првог света формирале националне ставове по питању актуелних курикулума и заступљености учења писаних слова у њима. Ове турбуленције с почетка 21. века дале су нове налазе из области психологије, неуронауке, педагогије, методике. И стручњаци из области писма, калиграфије и типографије дали су своја мишљења и моделе писма које предлажу као основу за рад на обуци почетног писања упоредо са развојем технологије.

Узимајући све наведено у обзир и ослањајући се на сопствено знања и искуство, овим радом доносим свој предлог писма за почетно писање.

Типографско писмо Буквар доноси следеће иновације и модификације:

- увођење основних форми слова;
- увођење алтернативног стилског скупа који садржи сва мала слова с деловима везних потеза, како је традиционално присутно у нашем школству;
- подела укупне висине писма на три једнака поља;
- уједначавање висине горњих и доњих продужетака и њихово доследно довођење на линије асцента и десцента;
- нагиб је дефинисан, али није математички обавезујућ; постављен тако да евоцира дух рукописа;
- технички напредан фронт којим се аутоматским куцањем словних комбинација на тастатури увек добијају исправна међусобна везивања слова;
- поред слова српске ћирилице, доступна је и абецеда тј. латинични комплет са знацима потребним за писање српског језика као и енглески алфабет.

Наставак

Моја жеља и намера је да типографско писмо Буквар добије примену у пракси. План је да у блиској будућности буде доступно за бесплатно преузимање и неограничену употребу путем платформе Типометар. Тако би сви којима је потребан графички иновирани и технички унапређени фронт с комплетним ћириличним и латиничним скупом слова школског рукописа добили овај алат на коришћење.

За оно што следи, вратићу се на последњу, седму ставку претходно поменути листе покрета *Рукописни манифесто*. Она је важна јер покушава да скрене пажњу на реалне потребе у пракси наставе почетног писања. Каже: „Савремени рукопис тражи јасне и функционалне моделе”. Објашњење које прати ову констатацију каже да писање руком тражи јасну обуку засновану на информисаном истраживању и инспиративне учитеље с унапређеним вештинама из обуке у почетном писању који су поносни на своје познавање ове једноставне и оснажујуће праксе (Handwriting Manifesto. n.d.).

Ово се показало као посебно значајна тема, неодвојива од графичког аспекта рукописног писма за почетнике, који је предмет овог рада. Одговарајућа обука учитеља препозната је на глобалном плану као кључни проблем. Наставници разредне наставе у Србији школују се на Учитељском факултету у Београду и другим сродним факултетима у држави. Курикулум Учитељског факултета садржи и Методику наставе почетног читања и писања. Приручник за тај предмет написао је професор Вук Милатовић, који у стручној литератури за обуку учитеља доноси изузетно много корисних савета, налаза науке и праксе, као и личних увида на ову тему. Овај предмет, међутим, не бави се описом обраде слова из графичког угла, што и не треба очекивати, јер то није поље интересовања и експертизе области које се обрађују на Учитељском факултету, већ поље експертизе области писма и типографије које базу има на Факултету примењених уметности.

Почетно писање у Србији тренутно је недовољно стручно обрађено простор у којем локални издавачи нуде различита решења кроз своја комерцијална издања.

Природан наставак пројекта с типографским писмом Буквар, као и графичким и техничким иновацијама које он доноси, било би прављење дидактичког материјала за едукаторе у области почетног писања. Разумевање облика слова и њихово описивање и разлагање на градивне потезе, упознавање с правилним дуктусом, као и повезивање и груписање слова по сродним графичким формама, може увести учитеље и васпитаче деце предшколског узраста у свеобухватније разумевање облика слова и логике писања. Учитељи и васпитачи у области почетног писања моћи ће да уведу у праксу новостечена знања о анатомији слова, без обзира на то који методолошки принцип наставе почетног писања користе. Креирање таквог дидактичног материјала с представљањем слова из угла графичке струке видим као наставак пута који ми је отворио овај докторски пројекат.

Хвала

Комплексни пројекти од нас умеју да захтевају посвећеност у којој као да цели утонемо у тему и „нестанемо” из свакодневице. Траже да *найусџимо љеме како бисмо оџишли љо лек*, како је неко рекао. Међутим, резултати рада су сасвим другачији кад нађемо начин да ЗА заједницу радимо СА заједницом. Овај заокрет у приступу раду на докторском уметничком пројекту се за мене десио на самом крају овог путовања и сада стојим захвална мом „племену” због ког је овај процес за мене постао дубоко трансформативно искуство.

Хвала Игору што се опет побринуо за све породичне кофере док сам ја могла да понесем само свој ручни пртљаг.

Хвала Елени што је током овог пута на питање „Можеш ли да ме волиш овакву?” без размишљања и паузе одговарала „Ма, наравно.”

Хвала тати за беспоговорно прискакање у помоћ и бескрајну топлу очинску љубав.

Хвала Марти за драгоцену острва пуног фокуса и допуштање да заједно ступимо на нове нивое сестринске повезаности и љубави.

Хвала мами што се стално појављивала да ми каже да је поносна и да верује у мене.

Хвала Леу Петровићу што ме је стрпљиво пратио и водио до овде, а у том ОВДЕ ми држао леђа и чувао простор дубинског одмора и паузе које су ми пружале снагу да настављам.

Хвала Милици Чолаковић за слојевити ослонац, за време, енергију, разумевање и осећање мојих мука и радости и за јасно исказано дивљење за моју отвореност, рањивост и истрајност на овом путу.

Хвала Милици Крстић за искуство добијања помоћи старије сестре која са лакоћом ефикасно решава све проблеме.

Хвала Рајку Миливојевићу за сазнање да могу много више него што сам мислила да могу.

Хвала Јелени Оршолић што је у загрљају имала места и за моје дете док су моје руке биле пуне посла.

Хвала Јовани Јоцић за дубоко разумевање проблематике задатка, за време, фокус, снагу, инвентивност и свежину коју је донела у овај пројекат.

Хвала Владимиру Татаревићу за враћање фокуса на битно, за стабилност, оперативност, за веру у мене и давање простора да радим онако како најбоље умем.

Хвала Оливери Стојадиновић што је на овом путу са мном од првог корака који сеже много даље у прошлост од овог пројекта.

Хвала Оливери Батајић Сретеновић што са мном несебично дели своја знања и надовезује се са радошћу на интензитет моје трансформације.

Хвала Ивани Бајић-Хајдуковић што ме је у правом тренутку подсетила на заиграност и лакоћу, на искру са почетка приче.

Хвала Дејану Илићу за стубове ослонца у виду савета на почетку и помоћи на крају рада на овом комплексном задатку.

Хвала Теодори Тодорић на флексибилности и истрајној помоћи у полирању рада.

Хвала Марији Јоцић, Марији Страјнић, Ани Ђурић и женама из хора које нису дозвољавале да унизим величину постигнућа рутинским прелажењем преко важних момената на овом путу.

Хвала Невени Топаловић и женама из групе што су ме држале меко као бисер на длану и својом снагом за хватање укоштац са демонима покренуле да и ја пођем даље. Хвала Невени што ме је дељењем свог докторантског пута нежно ухватила за руку да уз њу кренем и ја.

Хвала Вери Видаковић за мекоћу, пажњу и разумевање. Хвала Бојани Стефановић за храбрење, придржавање и подизање када сам посртала на последњим корацима пута.

Хвала Лазару Ракоњуцу, Хрвоју Живчићу, Јовани Кујунџић, Тамари Панић, Јелени Сопић, Ивани Миросавић, Ани Пајовић, Иви Дујак и Јелени Глишовић за проналажење и додавање расутих комадића слагалице који су ми недостајали да склопим целу слику.

Хвала заједници која је увек била ту да одговори када сам тражила помоћ и која ми је потврђивала да сам на правом путу и подсећала да је моје стицање на циљ важно не само за мене, већ за све нас.

Без вас ово не би било немогуће, али би било много теже. Било би горко, мучно, изнурујуће, старо, познато. Са вама је ново и важно, дирљиво и свечано. Због вас из овог пројекта излазим са осећајем да је овај крај нови почетак.

ЛИТЕРАТУРА

Атанацковић, Платон. 1863. *Букваръ за србска училишта*. У Будиму: своина књигопечатњ кр. угарс. свеучилишта. Приступљено: 15. 8. 2023.

http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/staribukvari/pdf/11.pdf

Барт, Ролан. 2010. *Заговолство у шекспију*. Београд: Службени гласник.

Буквар. 1944. Штампано у пропагандној секцији Артиљериске бригаде В НОУ дивизије.

Буквар инока Саве. 1597. Венеција: издање Стефана од Паштровића.

Приступљено: 15. 8. 2023. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Воскресенској, О. Н. и И. В. Цепова. 2019. *Прописи 3 калкоу. 1 клас: до «Букваря»*. Харків: Вид-во «Ранок».

Гаврић, Б. Зоран, и Мирјана Ковачевић. 2015. *Маша и Раша „Игра словима“*, *Буквар за први разред*. Београд: Klett.

Диздаревић Делчева, Јасмина 2022. *МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК 2, учебник за второ одделение во деветгодишно основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија.

Жежељ, Радмила. 2015. *Маша и Раша „Словарица од А до Ш“*. Уз *Буквар за 1. разред основне школе*. Београд: Klett.

Илић, Душица, Мијана Кубурић Мацура и Милица Чвокић. 2023. *Буквар за 2. разред основне школе*. Источно Сарајево: ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“ а. д. Источно Ново Сарајево.

Јанковић, Бранислав. 1961. *Буквар: за I разред основне школе: уџоредна обрада шtamаних и писаних слова*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.

Јанковић, Милован. 1862. *Буквар за старо и младо*. У Београду: У државној штампарији. Приступљено: 15. 8. 2023. http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/staribukvari/pdf/10.pdf

Јовић, Михаило. 1929. *Нови буквар*. Београд: Г. Кон.

Јоксимовић, Светлана. 2018. *Буквар за први разред*. Београд: Фреска.

Маринковић, Симеон. 2005. *БУКВАР за први разред основне школе*. Београд: Креативни центар.

Матијевић, Бранка, Љиљана Вдовић и Ранка Јанаћковић. 2018.а. *Нови Буквар, уџбеник за 1. разред основне школе*. Београд: Едука.

Матијевић, Бранка, Љиљана Вдовић и Ранка Јанаћковић. 2018.б. *Српски језик 1, Нови Буквар – наставни листови*. Београд: Едука.

Милатовић, Вук. 1998. *Методика наставе њоченој читања и писања: приручник за студенте учитељских факултета и за наставнике*. Београд: Наука.

Милатовић, Вук, и Анастасија Ивковић. 2001. *Буквар: за први разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милатовић, Вук, и Томислав Шиповац. 2011. *Буквар: за други разред основне школе*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Наумовић, Смиљка. 2018. *БУКВАР*. Београд: Вулкан знање.

Орфелин, Захарија. 1776. *Новешија славенскија прописи*. Сремски Карловци: Въ Карловцѣ Сремскомъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Орфелин, Захарија. 1776. *Новешија славенскија прописи*. Сремски Карловци: Въ Карловцѣ Сремскомъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Орфелин, Захарија. 1776. *Новешија славенскија прописи*. Сремски Карловци: Въ Карловцѣ Сремскомъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Орфелин, Захарија. 1776. *Новешија славенскија прописи*. Сремски Карловци: Въ Карловцѣ Сремскомъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Орфелин, Захарија. 1776. *Новешија славенскија прописи*. Сремски Карловци: Въ Карловцѣ Сремскомъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Орфелин, Захарија. 1776. *Новешија славенскија прописи*. Сремски Карловци: Въ Карловцѣ Сремскомъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

Орфелин, Захарија. 1776. *Новешија славенскија прописи*. Сремски Карловци: Въ Карловцѣ Сремскомъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_B7A3E-5FA0919DD0E24406E772F9F838E

nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_D416DA6B81144E301B4F1DEC37076944

Пешикан, Митар, Јован Јерковић и Мато Пижурица. 2010. *Правойис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

Попов, Стефанов Владимир. 2016. *Буквар*. „Просвета АзБуки“ ЕООД.

Поповић, Душанка, и Дијана Лаковић. 2018. *ЧИГРА СЛОВА И ГЛАСОВА, Црногорски језик и књижевност – Уџбеник*. Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства.

Поточњак, Иван. 1934. *Калиграфија: уџуџство за лепо писање*. Панчево: Напредак.

Стефановић Караџић, Вук. 1827. *Први Српски буквар*. Беч: Штампарија Јерменскога намастира. Приступљено: 15. 8. 2023. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_07A0826168A315B547B56F616394A184

Стојадиновић, Оливера. 2006. „Типографија и рукопис“. *Сиџум* 1: 10.

Стојановић, Исидор. 1846. *Брзоукій букварь, или новыи способъ : написиванѣмъ, уподобљиванѣмъ, састављанѣмъ и растављанѣмъ слова, слогова и речий : научити књиѣги и писму невеште за 40 часова предаваня Србски и црквено-славянски правилно читати и прилично на изусть писати*. У Београду: При Типографији Княжества србскогъ. Приступљено: 15. 8. 2023. http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/staribukvari/pdf/7.pdf

Стојић-Јањушевић, Десанка, Божидар Тимотијевић и Владимир Миларић. 1977. *Моја прва књиѣга: буквар за први разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Соларић, Павле. 1812. *Букварь славенскіи триазбични, или Первое руководство к познанію книг и писаніи во употребленіе Славено-Сербов / списан Пайлом Соларичем Велико-Писаничанином*. В Млетках: Писмен Греко-Славенскіѣ Печатни Панѣ Теодосіа. Приступљено: 15. 8. 2023. http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/staribukvari/pdf/2.pdf

Цветановић, Зорица, Сузана Копривица и Даница Килибарда. 2018. *Буквар*. Београд: БИГЗ Школство.

Varuch Asherson, Suzanne. 2013. „The Benefits of Cursive Go Beyond Writing.“ *The New York Times*, April 30. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2013/04/30/should-schools-require-children-to-learn-cursive/the-benefits-of-cursive-go-beyond-writing>

Berninger, Virginia, and William D. Winn. 2008. „Implications of Advancements in Brain Research and Technology for Writing Development, Writing Instruction, and Educational Evolution.“ In *Handbook of Writing Research*, edited by Charles A. MacArthur, Steve Graham and Jill Fitzgerald. New York: The Guilford Press.

Bežen, Ante, i Siniša Reberski. 2014. *Početno pisanje na hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Bickham, George. 1760?. *The Universal Penman*. London: Robert Sayer. Приступљено: 15. 8. 2023. http://access.bl.uk/item/viewer/ark:/81055/vd-c_100101149347.0x000001

Blokland, E. Frank, i Nikola Đurek. 2018. *Osnove oblikovanja pisma*. Split: DVK – Dizajn vizualnih komunikacija.

Braiker, Brian. 2011. „Tossing the Script: The End of the Line for Cursive?“ *ABC news*, January 24. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://abcnews.go.com/US/end-cursive/story?id=12749517%23.UJL-BYZKyDp>

Briem, SE Gunnlaugur. 2019. „Italic Handwriting. How to Persuade Teachers, Parents, and the World.“ *Operina*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://sites.google.com/view/briem/free-books>

Bugarski, Ranko. 1997. *Pismo*. Beograd: Čigoja štampa.

Chemin, Anne. 2014. „Handwriting vs typing: is the pen still mightier than the keyboard?“ *The Guardian*, December 16. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.theguardian.com/science/2014/dec/16/cognitive-benefits-handwriting-decline-typing>

Degli Arrighi, Ludovico. 1522. *La operina di Ludouico Vicentino, da imparare di scriuere littera cancellarescha*. Rome. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.loc.gov/resource/rbc0001.2010rosen0807/?sp=1&st=gallery>

Engle, Jeremy. 2019. „Should All Schools Teach Cursive?“ *New York Times*, December 18. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.nytimes.com/2019/12/18/learning/should-all-schools-teach-cursive.html>

Fileki, Stjepan. 2006. „Od Ćirila do Orfelina“. *Tipometar*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.tipometar.org/kolumne/Cirilo/IndexLat.html>

Fischer, R. Steven. 2003. *A History of Writing*. London: Reaktion Books.

Foster, Vere. 1906. *Vere Foster's new civil service copy-books, medium series*. London, Glasgow, Bombay: Blackie & Son, Limited. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://digitalarchive.tpl.ca/objects/330108/vere-fosters-new-civil-service-copybooks-medium-series-1>

Hartford Courant. 2010. „Teaching Handwriting: West Hartford Switches Styles.“ *Hartford Courant*, April 11. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.courant.com/2010/04/11/teaching-handwriting-west-hartford-switches-styles/>

Hastings, Steven. 2004. „Handwriting.“ *Tes magazine*, November 12. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.tes.com/magazine/archive/handwriting-0>

IBM. n.d. „What are recurrent neural networks?“ *IBM*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.ibm.com/topics/recurrent-neural-networks>

Jeffries, Stuart. 2006. „The Death of Handwriting.“ *The Guardian*, February 14. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2006/feb/14/art>

Jenkins, John. 1813. *The Art of Writing*. Cambridge: Flagg & Gould.

Jenkins, Simon. 2015. „We are slaves to the printed word, but only handwriting conveys real beauty.“ *The Guardian*, August 20. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/aug/20/printed-word-handwriting-meaning-calligraphy>

Kleon, Austin. 2012. *Steal Like an Artist: 10 things nobody told you about being creative*. New York: Workman Publishing Company, audiobook.

Long, Cindy. 2022. „The Great Cursive Writing Debate.“ *NEA Today*, April 2. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.nea.org/nea-today/all-news-articles/great-cursive-writing-debate>

Meisel, Abigail. 2013. „Lost Letters“, review of *The Missing Ink*, Philip Hensher. *The New York Times*, March 15. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.nytimes.com/2013/03/17/books/review/the-missing-ink-by-philip-hensher.html>

Mesaroš, Franjo. 1985. *Tipografski priručnik*. Zagreb: Grafički obrazovni centar.

Middendorp, Jan. 2019. „It all starts with writing. An influential following of Gerrit Noordzij.“ *Type*, June 24. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.typemag.org/>

post/it-all-starts-with-writing-gerrit-noordzij

Mueller, Pam A., and Daniel M. Oppenheimer. 2014. „The pen is mightier than the keyboard: Advantages of longhand over laptop note taking.“ *Psychological science* 25 (6): 1159–1168.

Noordzij, Gerrit. 2012. *Potez – teorija pisanja*. Split: Umjetnička akademija, Odsjek za dizajn vizualnih komunikacija.

Noordzij, Gerrit. 1985. *Das Kind und die Schrift*. München: Typographische Gesellschaft München.

Palmer, N. Austin. 1935. *The Palmer Method of Business Writing*. New York, Chicago, Cedar Rapids, Portland: The A. N. Palmer Company. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://ia800709.us.archive.org/15/items/PalmerMethod1935/Palmer%20Method%201935.pdf>

Pidd, Helen. 2011. „German teachers campaign to simplify handwriting in schools.“ *The Guardian*, June 29. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.theguardian.com/world/2011/jun/29/germany-teachers-handwriting-schools-schreibschrift>

Rueb, S. Emily. 2019. „Cursive Seemed to Go the Way of Quills and Parchment. Now It’s Coming Back.“ *The New York Times*, April 13. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.nytimes.com/2019/04/13/education/cursive-writing.html>

Russell, Helen. 2015. „Signing off: Finnish schools phase out handwriting classes.“ *The Guardian*, July 31. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/31/finnish-schools-phase-out-handwriting-classes-keyboard-skills-finland>

Sassoon, Rosemary. 1986. „A handwriting for life.“ *Child Language Teaching and Therapy* (2) 1: 20–30.

Sazonov, Vas. 1946. *Uzori slova kaligrafskih, crtačkih i umetničkih*. Beograd: Beogradske novine.

Shapiro T., Rees. 2013. „Cursive handwriting is disappearing from public schools.“ *The Washington Post*, April 4. Pristupljeno: 15. 8. 2023. https://www.washingtonpost.com/local/education/cursive-handwriting-disappearing-from-public-schools/2013/04/04/215862e0-7d23-11e2-a044-676856536b40_story.html

Swain, Harriet. 2018. „Does writing by hand still matter in the digital age?“ *The Guardian*, March 7. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.theguardian.com/teacher-network/2018/mar/07/does-being-able-to-write-by-hand-still-matter-in-2018>

Trubek, Anne. 2016. *The History and Uncertain Future of Handwriting*. New York: Bloomsbury.

Tully, Tracey. 2019. „A Defense of Cursive, From a 10-Year-Old National Champion.“ *The New York Times*, December 17. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.nytimes.com/2019/12/17/nyregion/cursive-writing-nj.html>

Стари буквари из фонда Универзитетске библиотеке. n.d. *Стари буквари из фонда Универзитетске библиотеке*. Приступљено: 15. 8. 2023 http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/staribukvari/

Ayres, John. 1683. *Copperplate script*. In the collection of the Columbia University Libraries, Encyclopedia Britannica. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://www.britannica.com/topic/copperplate-script/images-videos#/media/1/136854/4981>

Briem, SE Gunnlaugur. n.d.a. „What exactly is italic?“ *Gunnlaugur SE Briem*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://sites.google.com/view/briem/handwriting/what-exactly-is-italic?authuser=0>

Briem, SE Gunnlaugur. n.d.b. „You can master italic.“ *Gunnlaugur SE Briem*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://sites.google.com/view/briem/handwriting/you-can-master-italic?authuser=0>

Classroom Resource Center. n.d. „D’Nealian Handwriting.“ *Classroom Resource Center*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://www.classroomresourcecenter.com/shop-by-subject/handwriting/dnealian-handwriting/>

Eduscol. n.d. „Polices de caractères pour l’enseignement de l’écriture.“ *Eduscol*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://eduscol.education.fr/204/polices-de-caracteres-cursives-pour-l-enseignement-de-l-ecriture>

Encyclopedia Britannica. n.d. „Cyrillic alphabet.“ *Encyclopedia Britannica*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://www.britannica.com/topic/Cyrillic-alphabet>

European Union. n.d. „Languages.“ *European Union*. Приступљено: 15. 8. 2023. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/languages_en

Erickson. n.d. „Italiano in seconda con il Metodo Analogico.“ *Erickson*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://www.erickson.it/it/approfondimento/italiano-in-seconda/>

GPodkolzin. 2014. *An example of D’Nealian manuscript (also called print or block). writing*. Wikipedia. Приступљено: 15. 8. 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/File:D%27Nealian_Manuscript.svg

Handwriting Manifesto. n.d. *Handwriting Manifesto*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://www.handwritingmanifesto.org/#manifesto-core>

Hrvatski u školi. n.d. „Školska pisma.“ *Hrvatski u školi*. Приступљено: 15. 8. 2023. <http://hrvatski.hr/skolska-pisma/>

Hrvatski pravopis. n.d. „Slova.“ *Hrvatski pravopis*. Приступљено: 15. 8. 2023. <http://pravopis.hr/slova/>

Musselman, D. L. 1884. *American business letter. Spencerian script*. Wikipedia. Приступљено: 15. 8. 2023. https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=-File:Spencerian_example.jpg&oldid=721975761

National Handwriting Association. n.d.a. „About Handwriting“. *National Handwriting Association*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://nha-handwriting.org.uk/handwriting/>

National Handwriting Association. n.d.b. „Why is Handwriting Important?“ *National Handwriting Association*. Приступљено: 15. 8. 2023. <https://nha-handwriting.org.uk/handwriting/why-is-handwriting-important/>

Palmer, N. Austin. 1901. *The Palmer Method of Business Writing*. Wikipedia. Приступљено: 15. 8. 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Palmer_Method_alphabet.jpg; https://en.wikipedia.org/wiki/File:Palmer_Method_sample.jpg

Pen Heaven. n.d. „Why is handwriting still important in the digital age?“ *Pen Heaven*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.penheaven.com/blog/handwriting-still-important-digital-age>

The Cooper Union. „Primarium, A Global View On Handwriting Education with Veronika Burian and José Scaglione.“ *YouTube video*, June 12, 2023. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.youtube.com/live/qi3dnWP1R60?app=desktop&feature=share&t=2400>

TKSST. n.d. „Debunking the ‘I will never need to use this...’ myth.“ *TKSST*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://thekidshouldseethis.com/post/neil-degrasse-tyson-debunking-the-i-will-never-need-to-use-this-education-myth>

Typography day. „Keynote Address on Designing Type for Children by Rosemary Sassoon.“ *YouTube video*, December 1, 2022. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=9Mqo3ulkuHI>

Wikipedia. n.d. *Sample of the popular Zaner-Bloser teaching cursive*. Wikipedia. Pristupljeno: 15. 8. 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zaner-Bloser_script_sample.svg

Sassoon Font. n.d. „About Rosemary Sassoon.“ *Sassoon Font*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <http://www.sassoonfont.co.uk/aboutsassoon.html>

Sassoon, Rosemary. n.d. „Rescuing Handwriting from Redundancy.“ *National Handwriting Association*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://nha-handwriting.org.uk/handwriting/articles/rescuing-handwriting-from-redundancy/>

Sassoon, Rosemary, and Adrian Williams. 2013. *Sassoon® Joiner fonts User Guide*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. http://www.sassoonfont.co.uk/fonts/sas/SJ_User_Guide_4002.pdf

Schmandt-Besserat, Denise. 2021. „The Evolution of Writing.“ *Denise Schmandt-Besserat*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://sites.utexas.edu/dsb/tokens/the-evolution-of-writing/>

Scrittura Corsiva. n.d. „Learn Handwriting.“ *Scrittura Corsiva*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.scritturacorsiva.it/en/impara/>

Taylor, Isac. 1883. *Comparison of different variants of Greek letters dated by late antiquity and Middle Ages*. Wikipedia. Pristupljeno: 15. 8. 2023. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Greek_uncial,_cursive_and_minuscule.jpg

The Palmer Method. n.d. „Welcome to PalmerMethod.com.“ *The Palmer Method*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://palmermethod.com/>

Webb, Angela. n.d.a. „Why handwriting is still essential in the keyboard age.“ *The British Library*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.bl.uk/history-of-writing/articles/why-handwriting-is-still-essential-in-the-keyboard-age>

Webb, Angela. n.d.b. „Continuous Cursive: Cure or Curse?“ *National Handwriting Association*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://nha-handwriting.org.uk/handwriting/articles/continuous-cursive-cure-or-curse/>

Williams, Robert. n.d. „Spencerian penmanship.“ *Encyclopedia Britannica*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. <https://www.britannica.com/topic/Spencerian-penmanship>

Will Software. n.d. „OpenType-Schriftarten.“ *Will Software*. Pristupljeno: 15. 8. 2023. https://www.will-software.com/infos/schul_otf.htm

Write Dance. n.d. „Welcome to Write Dance Training.“ Pristupljeno: 15. 8. 2023. *Write Dance*. <https://writedancetraining.com/>

БИОГРАФИЈА

Јана Оршолић, рођена у Београду 1979, завршила је основне и магистарске студије из области писма на Факултету примењених уметности у Београду. Рад на ФПУ започела је 2005. као асистент приправник за ужу уметничку област Писмо на одсеку Примењена графика, где 2009. постаје асистент. Године 2011. бива изабрана у звање доцента за ужу уметничку област Графика и књига, а 2019. напредује у звање ванредног професора.

Осим ангажовања у области едукације, активна је у дизајнерској пракси. Њен графички израз се базира на наглашеној употреби слова. Експериментише комбинујући аналогну и дигиталну савремену калиграфију у различитим медијима, у новије време укључујући је и у анимирану форму.

Аутор је неколико типографских писама, међу којима је најновије *Мермер*, за које је добила признање у категорији Типографско писмо на конкурс за најбољи графички дизајн у 2016. и 2017. у Србији, Републици Српској и Црној Гори, 12. ГРИФОН, у Графичком колективу у Београду, 2018. године.

Значајно дизајнерско искуство носи из рада на позицији уметничког директора у студију *Coba&associates* (2006–2012), као и из ангажмана у форми хонорарног сарадника агенције *New Moment* на пројекту дизајна визуелног идентитета Народног музеја у Београду (2004), и из рада на типографском писму по поруџбини за компанију *Горење* под вођством београдског студија *Фрајни* (2017).

Од 2007. је сарађивала са часописима *Амбијенџи*, *Сенса* и *Elle*, а у издаваштву истиче сарадњу са издавачком кућом *Фабрика књиџа* за коју ради дизајн књига од 2003. За ликовно-графичку опрему књига *Виџез шведскої сџола* и *Каменчић* ове издавачке куће добила је специјално признање за младог дизајнера *Бојдан Кршић* на 58. међународном београдском Сајму књига 2013. године.

За ауторски пројекат *Само нежно љрема себи* добила је признање у категорији Визуелни идентитет на конкурс за најбољи графички дизајн у 2018, 2019. и 2020. години у Србији, Републици Српској и Црној Гори, 13. ГРИФОН, у Графичком колективу у Београду, 2021. године.

Издвојени пројекти:

- *ИМАЛА ЈЕ СНАЖНИЈЕ РУКЕ НЕГО ЈА*, етикета за вино из ограничене серије *Живјело њријашельсѡво* посвећене Влади Дивљану, винарија Матошевић, Крунчићи, Истра, Хрватска, 2023.
- *СТО МИНУТА БУКЕ*, визуелни идентитет подкаста о читању, гледању и слушању, Београд, 2023.
- *ТИ СИ САВ МОЈ БОЛ*, lyrics видео, спот за песму групе Екатарина Велика, Београд, 2022.
- *АЛИСА У ЗЕМЉИ СТРАХОВА*, серија плаката за представу, Југословенско драмско позориште, Београд, 2022.
- *THE WOARDS*, типографски предмети, Београд, 2016–2018.
- *MERMER*, фамилија типографских писама, Београд, 2016–2017.
- *АГРИФ 100*, визуелни идентитет јубилеја Пољопривредног факултета Универзитета у Београду, Београд, 2018.
- *ОТИСАК ВРЕМЕНА – ФРАГМЕНТИ ИСТОРИЈЕ*, калиграфски транспаренти за изложбу, Графички колектив, Београд, 2018.
- *КАЛИГРАФСКЕ МАЈИЦЕ*, серија мајица за хуманитарни пројекат *Лице улице*, Београд, 2018.
- *LOVE4EVA*, колекција калиграфских декоративних порцеланских ручно рађених тањира, сарадња са керамичарским студијом *Boya Porcelain*, Београд, 2017.
- *ЉУБАВ И МОДА*, летеринг за визуелни идентитет и сценографију представе, *Madlenianum*, Београд, 2017.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Потписана Јана Оршолић
број индекса 35/2014

Изјављујем,

да је докторски уметнички пројекат под насловом
НОВО БУКВАРСКО ПИСМО

Систем фондова за коришћење у насрави њочейној њисања

- резултат сопственог истраживачког / уметничког истраживачког рада,
- да предложени докторски уметнички пројекат у целини ни у деловима није био предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других факултета,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Београду, 09. 2023.

Потпис докторанда

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ УМЕТНИЧКОГ ПРОЈЕКТА

Име и презиме аутора **мр Јана Оршолић**

Број индекса **35/2014**

Докторски студијски програм **Примењене уметности и дизајн**

Наслов докторског уметничког пројекта

НОВО БУКВАРСКО ПИСМО

Систем фондова за коришћење у настави њоченој писања

Ментор **др ум. Владимир Татаревић**, редовни професор, Универзитет
уметности у Београду, Факултет примењених уметности у Београду

Потписана мр Јана Оршолић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског уметничког пројекта
истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на
порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета уметности у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање
академског звања доктора уметности, као што су име и презиме, година и
место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне
библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета
уметности Београду.

У Београду, 09. 2023.

Потпис докторанда

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитет уметности у Београду да у Дигитални репозиторијум Универзитета уметности унесе мој докторски уметнички пројекат под називом:

НОВО БУКВАРСКО ПИСМО

Систем фонтова за коришћење у насрави њочейној њисања

који је моје ауторско дело.

Докторск уметнички пројекат предала сам у електронском формату погодном за трајно депоновање.

У Београду, 09. 2023.

Потпис докторанда

